

KUR'ÂN-I KERÎM'DE BİR AF YOLU: TEKFİRÜ'S-SEYYİÂT

Ali YILMAZ (*)

ÖZ

Bu makalede, bağışlamanın bir yolu olarak Kur'an'da yer alan 'tekfir/tekfiru's-seyyiât' yani, günahların örtülmesi ve affedilmesi ele alınmaktadır. Konu 'tekfir' kavramı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu kavram ile aynı manaya gelen diğer benzeri kavramlarda (tebdil/değiştirmek ve izhâb/gidermek, silmek) ilgili ayetler çerçevesinde detaylıca işlenmektedir. Bu ayetlerde vurgu yapılan ortak temel nokta, kötü eylemlerin (seyyie) iyi eylemler (hasene) ile örtülmesi, değiştirilmesi ve silinmesi hadisesidir. Böylece bu makalede, aşağıdaki řu sorulara cevap aranacaktır. Kur'an'da kötülüklerin iyiliklerle örtülmesi/silinmesi bağlamında 'hasenât' ve 'seyyiât' ile hangi tür eylemler kastedilmektedir? Kötü amellerin silinme keyfiyeti nedir? Kötülüklerin iyiliklere çevrilmesi dünyada iken mi yoksa ahirette mi vuku bulacaktır? Kötülüklerin silinmesi kendiliğinden mi yoksa tevbe ile mi gerçekleşir?

Anahtar Kelimeler: Tekfir, Tebdil, İzhâb, Seyyiât, Hasenât.

ABSTRACT

A way of forgiveness in the Qur'an

The "tekfir" that is located in the Qur'an as a way of forgiveness, also means the (covering and) forgiveness of sins is considered in this article. Other similar concepts which have the same meanings with this concept such as (Tebdil/change and İzhâb/remove) are also examined in detail in the context of the relevant verses. The common basic point emphasized in these verses is the case that bad activities (seyyie) are covered, changed and removed with good activities (hasene). Thus, the answers will be sought for the following questions in this article: What kinds of actions are meant by "hasenât" and "seyyiât" in the Qur'an in the context of the coverage/removal of badness? In which way can bad acts be removed? Will the badness be turned into the goodness in the world or the after the life? Will the badness be removed spontaneously or with repentance?

Keywords: Cover, Change, Remove, Bad activities, Good activities.

* Yrd. Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Giriş

Kur'ân'da, iyi ve kötü amelleri açıklayan pek çok ayet bulunmakta, kısaca, tasvib edilen ve övülen amellere '*hasene/hasenât*', kınanan ve yerilen amellere ise '*seyyie/seyyiât*' denilmektedir.¹ İyi ve kötü, güzel ve çirkin her türlü eylemler karşısında muhayyer bırakılan beşer, aynı zamanda bunlardan mükellef kılınıp sorumlu tutulmuş, bütün bu amellerin, kullar adına tutulan amel defterlerinde kayıt altına alınıp korunduğu da yine Kur'ân'da beyan edilmiştir.² Kötülük ve çirkinlik, yani günah adına yapılan eylemlerin sonucunu azap olarak belirleyen Kur'ân, bu dünya hayatında bu tür eylemleri telafi etmenin yollarını da göstermiş ve bu yollarla günahların bağışlanacağını bildirmiştir.

Günahların Allah tarafından bağışlanması anlamında Kur'ân-ı Kerim'de çeşitli terimler kullanılmıştır. '*Afv*' ve '*ğufrân/mağfiret*' bu bağlamda kullanılan en önemli iki temel kavramdır. Bu iki terim her ne kadar günahların bağışlanması anlamında yorumlanmışsa da bunların arasında nüansların bulunduğu görülmektedir. Birçok ayette bu iki lafzın birlikte zikredilmesi de bunu göstermektedir. 'Bir nesneyi, kirden koruyacak bir şeyle kaplamak veya ona bir şey giydirip saklamak, örtmek' manasına gelen '*ğufrân/ mağfiret*'³ ıstılahî manada 'Allah Tealâ'nın kuldaki günahları bağışlayıp örtmesi, silmesi' demektir.⁴ '*Afv*' ise lügatte, 'imha etmek, izini silmek, ortadan kaldırmak'⁵ manasına gelirken, ıstılahta 'Birinin işlediği suçtan, günahattan veya kabahattan el çekmek, feragat etmek veya sorumlu tutmamak' anlamında kullanılmaktadır.⁶ Ebu Hilal el-Askeri bu iki kavram arasındaki farkı şöyle belirtmektedir: '*Mağfiret*' azabın düşürülmesi ve kaldırılmasıyla birlikte sevabın gerekli görülmesi anlamında bir bağışlama, '*afv*' yergi ve kınamanın düşürülmesi fakat sevap ile karşılık verilme şartının olmadığı manasında bir bağışlamadır.⁷ Bu iki kavramın anlamını içeren ve onlardan daha umumî bir içeriğe sahip olan '*mahv*' kavramı⁸ ile, 'affetmek, kınamayı terk etmek' manasına gelen '*safh/sufüh*' kavramı⁹ da bu

1 Kuşeyri, Abdülkerim, *Letâifu'l-İşârât, (Tefsîru'l-Kuşeyri)*, Mısır, tsz. III/164,165. İbn Teymiyye, Takiyyüddin Ahmed, *el-Hasene ve's-Seyyie*, Tah: Hannan bint Ali b. Hafız, Mısır, 1988, s. 10,71.

2 Bkz. 18.Kehf,49; 36.Yasin,12; 55.Kamer,52.

3 Bkz. İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrem, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, tsz. V/25; Râğıb, Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât*, Mısır, 1961, s. 362.

4 Ebu'l-Bekâ, Eyyub b. Musa, *el-Külliyât*, Beyrut, 2011, s. 561-562.

5 İbn Manzûr, XV/72;

6 Râğıb s. 339-340.

7 El-Askeri, Ebu Hilal, *el-Fürûk fi'l-Luğa*, Beyrut, 2006, s.413-414.

8 Ebu'l-Bekâ, s. 562.

9 İbn Manzûr, II/512; Ayrıca bkz.15.Hicr,85.

bağlamda kullanılan diğer kavramlar olarak zikredilebilir.¹⁰ Bunlarla birlikte, Kur'ân'da 'günahları bağışlama' anlamında bazı terkipler de yer almaktadır. Mesela, 'keffera' fiili değişik türevleriyle 'seyyi/seyyiât' terimiyle birlikte, bazı ayetlerde 'günahların bağışlanması' sadedinde zikredilmiş ve 'tekfîru's-teyyiât' formatıyla¹¹ özel bir kullanım halini almıştır. Aynı şekilde, 'izhâb' ve 'tebdîl' kelimeleri birer ayette 'seyyi/seyyiât' kavramıyla kullanılarak¹² 'izhâbü's-seyyiât' ve 'tebdilü's-seyyiât' formatlarıyla bu bağlamda zikredilmişlerdir. Bu üç formatla zikredilen ayetlerin diğer bir ortak özelliği, hasenât ve seyyiât türü eylemlerin birbirleriyle olan ilişkileridir. Bu ilişkilerin nirengi noktasını ise hasenâtın seyyiât'a baskın olması, onu etkilemesi oluşturur. Buna göre; 'tekfîru's-seyyiât' 'seyyiât'ın (hasenât ile) örtülmesi', 'izhâbü's-seyyiât' 'seyyiât'ın (hasenât ile) silinmesi' ve 'tebdilü's-seyyiât' 'seyyiâtın (hasenât ile) değiştirilmesi' manalarıyla, 'bağışlama'nın farklı bir anlatım biçimiyle sunumudur diyebiliriz. Bu formatlarla, özellikle 'tekfîru's-seyyiât' formatıyla ifade edilen bağışlamanın, 'ğufrân' gibi kavramlardan farklı bir yönü bulunduğu dikkat çeken alimler, mesela, Allah'ın ğufrân sıfatının, fazlıyla dilediğinde tecelli edeceğini, 'tekfîr'in (günahların örtülmesinin) ise ancak hayır amellerle vuku bulacağını bildirmişlerdir.¹³ Yine, müfessirler, 'ğufrânu'z-zünûb' ifadesiyle 'tekfîru's-seyyiât' formatının bir birine yakın ifadeler olduğunu söylerken,¹⁴ tekfîru's-seyyiât'ta, 'rezil rüsvay etmeden (hiç kimseye ifşa etmeden) kulların günahlarını örtmek' şeklinde bir inceliğin bulunduğu bildirmişlerdir.¹⁵

Bu formların geçtiği ayetler, günahları telafi etmenin bir yolu olarak her türlü iyi ve güzel amelleri (hasenât'ı) tek tek sıralayarak teşvik ve tebşir içer-

10 Bu bağlamda kullanılan diğer çeşitli kavramlar için bkz. el Ezraî, Vecihüddin Abdurrahman, *Beşâratu'l-Mabbûb bi Tekfîri'z-Zünûb*, Tah: Eymen Abdülcabir el-Buhayrî, Kahire, 2002, s.10,11.

11 Bazen bu format, klasik kaynaklarda, aynı manada kullanılan 'Tekfîru'z-Zünûb' şeklinde yer alır. Mesela, Abdurrahman el-Ezraî, yazmış olduğu esere *Beşâratu'l-Mabbûb bi Tekfîri'z-Zünûb* adını vermiş, ayrıca kitabın muhtelif yerlerinde de bu ifadeyi kullanmıştır. Bkz, a.g.e. s.46 ; Ayrıca bkz. Muhammed Yahya b. Muhammed el-Muhtar el-Velatî, *Şerhu Nazmi Mükeffirâti'z-Zünûb*, Nevakşud, 1266, s. 11, 12;

12 'Yüzhibne's-Seyyiât' (11.Hud,114) ; 'Yübeddilüllahu Seyyiâtihim' (25.Furkan, 70)

13 Bkz. İbn Cevzî, Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Zâdu'l-Mesîr fi İlmi'l-Tefsîr*, Beyrut, 1404, I/579.

14 Bkz. İbn Atiyye, Ebu Muhammed Abdulhak b. Galib, *el-Muharraru'l-Vecîz*, Tah: Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed, Beyrut, 2001, I/556; Ebû Hayyân Muhammed b. Yusuf, *el-Bahru'l-Muhîr*, Tah: Heyet, Beyrut, 1993, III/148. İmam Matürîdî ise, 'Ğufrân' kavramıyla 'Tekfîr' kavramının 'setr' anlama geldiğini dolayısıyla bu iki kavramın aynı olduğunu bildirmektedir. Bkz. Matürîdî, Ebu Mansur, Muhammed b. Muhammed, *Tevîlatu Ehli's-Sünne*, Beyrut, 2005, II/563.

15 Ebû Hayyân III/148; Alûsî, Şihabuddin, *Ruhu'l-Meanî*, Beyrut, 1999, IV/510.

mesi açısından da ayrı bir özellik taşımaktadır. Bu makalede, *'tekfîru's-seyyiât'* merkeze almak suretiyle bu üç formatla zikredilen ayetleri ele alıp incelemeye çalışacağız. Zira, 'Kötülüklerin veya günahların örtülmesi' anlamında *'tekfîru's-seyyiât'* formatıyla zikredilen ayetler, bazı nüanslarla birlikte aynı anlama gelen *'tebdilü's-seyyiât'*¹⁶ ve *'izhâbu's-seyyiât'*¹⁷ formatlarıyla verilen ayetlerden fazladır ve içerik olarak daha detay bilgiler sunmaktadır.

Kur'ân'da, bir tanesi dua makamında olmak üzere¹⁸ toplam 14 ayette *'tekfîru's-seyyiât'* kavramı çeşitli türevleriyle karşımıza çıkarken¹⁹ birer ayette de *'izhâbu's-seyyiât'*²⁰ ve *'tebdilü's-seyyiât'*²¹ ifadeleri yer almaktadır ve az öncede belirttiğimiz gibi bu kavramlar kötülüklerin/günahların örtülmesi, silinmesi veya iyiliklerle değiştirilmesi anlamında kullanılmaktadır. *'tekfîru's-seyyiât'* ifadesiyle sunulan ayetler şöyledir:

إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ
مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ

*'Eğer sadakaları açıkça yaparsanız o ne iyidir. Eğer onları gizler ve fakirlere (öylece) verirseniz o sizin için daha hayırlıdır ve sizin seyyiât'mızdan bir kısmını örter.'*²²

رَبَّنَا فَاعْفُرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا وَتَوَقَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ

*'Rabbimiz, günahlarımızı bağışla. seyyiât'mızı ört. Canımızı iyilerle beraber al.'*²³

فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَأُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأُوذُوا فِي سَبِيلِي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ
وَلَأُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ

16 Nisâbüri, 'Tekfîru's-Seyyiât'ın 'Tebdilü's-Seyyiât' anlamında olduğu görüşündedir. Bkz. Nisâbüri, Nizamuddin Hasan b. Muhammed, *Garâibu'l-Kur'ân ve Rağâibu'l-Furkân*, Mısır, 1969, XXVI/ 22.

17 Alûsî, bazı alimlerin Tekfîru's-Seyyiât'ı 'İzhâb ve İzale' (İzhâbü's-Seyyiât) manasına aldığını söylemektedir. (Bkz. Alûsî, IV/510.)

18 Bkz. 3.Al-i İmran,193.

19 Bkz. Muhammed Fuad Abdulkaki, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, 'kfr' md. Mısır, tsz. s.610.

20 11.Hud,114.

21 25.Furkan,70. Kur'an-ı Kerim'de kötülüklerin iyiliklerle tebdili ayrıca iki farklı ayette geçmekte, bu ayetlerden biri, *'Ancak kim zulmeder de sonra (yaptığı) kötülüğün yerine iyilik yaparsa bilsin ki şüphesiz ben çok bağışlayıcıyım, çok merhamet edenim.'* (Neml,27/11) ifadesiyle *'kulun kötü bir amelden sonra iyi bir amel yapması'* anlamına, diğeri ise, *'Sonra kötülüğün (sıkıntı ve darlığın) yerine iyiliği (bolluk ve genişliği) getirdik.'* (Araf,7/95) ifadesiyle *'sıkıntı ve darlık ile bolluk ve bereketin yer değiştirmesi'* manasına gelmektedir.

22 2.Bakara,271.

23 3.Al-i İmran,193.

'Hicret edenler, yurtlarından çıkarılanlar, yolunda eziyet görenler, savaşanlar ve öldürülenlerin de andolsun, **seyyiât'ını elbette örteceğim**. Allah katından bir mükâfat olmak üzere, onları içinden ırmaklar akan cennetlere koyacağım.'²⁴

إِن تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا

'Eğer size yasaklananların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin **seyyiât'ınızı örteriz** ve sizi güzel bir yere koyarız.'²⁵

لَئِن أَقَمْتُمُ الصَّلَاةَ وَآتَيْتُمُ الزَّكَاةَ وَآمَنْتُمْ بِرُسُلِي وَعَزَّرْتُمُوهُمْ وَأَقْرَضْتُمُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا لَّأُكَفِّرَنَّ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ

'Andolsun eğer namazı kılar, zekâtı verir ve elçilerime inanır, onları desteklerseniz, (fakirlere gönülden yardımda bulunarak) Allah'a güzel bir borç vererseniz, elbette sizin **seyyiât'ınızı örterim** ve andolsun sizi, içinden ırmaklar akan cennetlere koyarım.'²⁶

وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْكِتَابِ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَكَفَّرْنَا عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَأُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ النَّعِيمِ

'Eğer kitap ehli iman etseler ve Allah'a karşı gelmekten sakınsalardı, muhakkak **onların seyysiât'ını örterdik** ve onları Naim cennetlerine koyardık.'²⁷

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا وَيُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ

'Ey iman edenler, Eğer Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız; O, size iyiyi kötüden ayırt edecek bir anlayış verir ve **seyysiât'ınızı örter**, sizi bağışlar.'²⁸

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَحْسَنَ الَّذِي كَانُوا يَعْمَلُونَ

'İman edip salih amel işleyenlerin **seyysiât'ını elbette örteceğiz**. Onları işlediklerinin daha güzeliyle mükâfatlandıracağız.'²⁹

لِيُكَفِّرَ اللَّهُ عَنْهُمْ أَسْوَأَ الَّذِي عَمِلُوا وَيَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ الَّذِي كَانُوا يَعْمَلُونَ

'Allah, işlediklerinin **en kötüsünü örtmek** ve onlara yaptıklarının en güzeli ile karşılık vermek için (onları böyle mükâfatlandırdı).'³⁰

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَآمَنُوا بِمَا نُزِّلَ عَلَى مُحَمَّدٍ وَهُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ كَفَّرَ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَأَصْلَحَ بَالَهُمْ

24 3.Al-i İmran,195.

25 4.Nisa,31.

26 5.Maide,12.

27 5.Maide,65.

28 8.Enfal,29.

29 29.Ankebut,7.

30 39.Zümer,35.

*'İnanıp salih ameller işleyenlerin ve Muhammed'e indirilene -ki o Rablerinden gelen haktır- inananların ise Allah seyyiât'ını örtmüş ve hâllerini düzeltmiştir.'*³¹

لِيُدْخِلَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَيُكَفِّرُ عَنْهُمْ
سَيِّئَاتِهِمْ

*'Bütün bunlar Allah'ın; inanan erkek ve kadınları, içlerinden ırmaklar akan, içinde temelli kalacakları cennetlere koyması, onların seyyiât'ını örtmesi içindir.'*³²

وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ وَيَعْمَلْ صَالِحًا يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ وَيُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ
خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا

*'Kim Allah'a inanır ve salih amel işlerse, Allah onun seyyiât'ını örter ve onu içinden ırmaklar akan, ebedi kalacakları cennetlere sokar.'*³³

وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَكْفِرْ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ وَيُعْظِمْ لَهُ أَجْرًا

*'Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa, Allah onun seyyiât'ını örter ve onun mükâfatını büyütür.'*³⁴

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحًا عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَنْ يُكَفِّرَ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ
وَيُدْخِلَكُم جَنَّاتٍ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ

*'Ey iman edenler! Allah'a içtenlikle tövbe edin. Umulur ki, Rabbiniz sizin seyyiât'ınızı örter ve sizi, içlerinden ırmaklar akan cennetlere sokar. ...'*³⁵

Meallerini verdiğimiz bu ayetlerin ikisinde, seyyiât'ı örtmenin kullar adına bir mükâfat olduğu (Zümer, 39/35; Fetih, 48/5), on bir ayette seyyiât'ı örten amellerin (hasenâtın) neler olduğu (Bakara,2/271; Al-i İmran, 3/195; Nisa, 4/31; Maide,5/12, 65; Enfal, 8/29; Ankebut, 29/7; Muhammed,47/2; Teğabün, 64/9; Talak, 65/5; Tahrîm,66/8), bir ayette ise seyyiât'ın örtülmesi için dua öğretisi yer almaktadır. (Al-i İmran,3/193)

'Tebdîlü's-seyyiât' kavramı da 'Yübeddilullahu Seyyiâtihim' şekliyle Furkan suresinin 70.ayetinde geçer:

إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَٰئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ

'Ancak tevbe edip inanan ve faydalı bir iş yapanlar, işte Allâh onların seyyiât'ını hasenât'a çevirir.'

31 47.Muhammed,2.

32 48.Fetih,5.

33 64.Teğabün,9.

34 65.Talak,5.

35 66.Tahrîm,8.

'İzhâbu's-seyyiât' kavramı ise 'Yüzhibne's-Seyyiât' formatıyla Hud suresinin 114.ayetinde yer almaktadır:

وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِي النَّهَارِ وَزُلْفًا مِّنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ

'Gündüzün iki tarafında (sabah, akşam) ve geceye yakın saatlerde namaz kıl; çünkü **hasenât, seyyiât'ı giderir.**'

Bu iki ayet-i kerimede yine, seyyiât'ı örtecek olan amellerden bahsedilerek bu ameller ayrıca '**hasenât**' ismiyle anılmaktadırlar.

Dikkat edilirse, bu formatlarla gelen ayet-i kerimelerin biri hariç, tümünde '**seyyiât**' kalıbı kullanılmışken, Zümer, 35. ayette, aynı kökten ism-i tafdil'in '**esvee**' kipi getirilmiştir.

Görüldüğü gibi, kötülüklerin/günahların örtülmesi, silinmesi hususu, 'Tekfir' kavramının değişik türevleriyle; '**keffera/kefferna, le ükeffiranne, nükeffir/nükeffiranne, yükeffiru, keffir**' şeklinde birçok ayette işlenmekte, yine aynı anlama gelen '**yüzhibne's-seyyiât**' ve '**yübeddilüllahu seyyiâtihim**' terkipleriyle bu konu birer ayette yer almaktadır. Bu ayetlerin ne ifade ettiğini, içerik olarak neyi kapsadığını görebilmek için öncelikli olarak **tekfir, tebdil, izhâb, seyyiât ve hasenât** kavramlarının açılımına ve bu ayetlerdeki kullanımlarına bakmak gerekir. Ayrıca, bu ayetlerde vurgu yapılan ortak temel nokta 'seyyiât' türü eylemlerin 'hasenât' türü eylemler ile örtülmesi, değiştirilmesi ve silinmesi hadisesi olduğundan; Kur'ân'da kötülüklerin örtülmesi/silinmesi bağlamında 'Hasenât' ve 'Seyyiât' ile hangi tür eylemler kastedilmektedir? Kötü amellerin silinme keyfiyeti nedir? Kötülüklerin iyiliklere çevrilmesi dünyada iken mi yoksa ahirette mi vuku bulacaktır? Kötülüklerin silinmesi kendiliğinden mi yoksa tevbe ile mi gerçekleşir? Sonradan hidayete eren kişinin, geçmiş kötülüklerinin/günahlarının silinmesi ile müminlerin kötülüklerinin silinmesi arasında ne gibi benzerlikler ve farklılıklar vardır? İyiliklerin kötülükleri örtmesi gibi kötülükler de iyilikleri örter mi? gibi sorulara cevap bulmak gerekir. Dolayısıyla, konuya farklı açılarından bakılacaktır:

1. Kavramsal Alan

Konu ile ilgili ayetlerde beş temel kavram bulunmaktadır:

1.1. Tekfir

Bu kavram 'kfr' kökünden gelen ve 'bir şeyin üzerini örtmek ya da gizlemek'³⁶ anlamında kullanılan rübai mastardır. Gecenin kafir olarak nitelenmesi bireyleri örtmesi veya gizlemesi sebebiyledir. Tohumu yerin içine gizlemesinden dolayı çiftçinin 'kafir' diye nitelenmesi gibi,³⁷ meyvenin, kendini gizleyen

36 Matürîdî, *Tevîlâtü Ehli's-Sünne*, II/563. Alûsî, IV/515, XXVII/ 271.

37 Ebu'l-Beka, s.643.

kapçıklarına da kâfûr' diye isim verilmiştir.³⁸ Aynı şekilde, şükürünü eda etmeyi bırakarak nimeti örtmek veya gizlemek anlamında 'küfran-ı nimet' ifadesi kullanılmaktadır.³⁹ Böylece, Kur'ân-ı Kerimde, hakkı ve gerçeği örtüp inkâr etmek manasına geldiği için İslam'ı kabul etmemek de 'küfür/kafir' nitelemesiyle karşılık bulmuştur.⁴⁰

Tekfir, özellikle, 'Hz. Peygamberin vahiy yoluyla alıp insanlara tebliğ ettiği kesin delille sabit olan dini bir esasın doğruluğunu inkar edenin kafirliğine hükmetme' anlamında kelimeler olarak kullanılmaktadır. Bu, 'bir kişiyi küfre nisbet etmek veya mümin diye bilinen bir kişi hakkında kafir hükmü vermek' demektir.⁴¹ Ancak bu terim, bu kiple Kur'ân'da bu manada hiç kullanılmamıştır. Sadece 'günahları bağışlamak' anlamında yer almaktadır. Böylece ilgili ayetler de bu kavram, çalışma konumuz olan kötülüklerin / günahların / hataların örtülmesi (setr),⁴² silinmesi (mahv),⁴³ olmamış gibi yok hükmünde sayılması,⁴⁴ iyiliklerle değiştirilmesi (tebdil),⁴⁵ 'yapılan iyilikler sebebiyle müstehak olunan azabın ortadan kaldırılması'⁴⁶ anlamında '*tekfir/tekfiru's-seyyiât*' formatı ile zikredilmektedir. İsfehânî, Kur'ân'da bu bağlamda kullanılan 'Tekfir' kavramının, 'günahı hiç işlenmemiş derecesine gelecek şekilde gizlemek ve onun üzerini örtmek' anlamına geldiğini bildirerek şu izahı getirir: 'Bunun aslının, tıpkı 'hastalığı izale etme' anlamında kullanılan '*temrid*' sözcüğü ve gözden çözümlenmesi' anlamında kullanılan '*takziyetu'l-ayn*' sözü gibi, 'küfrü, küfran'ı, çirkinlik ve kötülükleri izale etme' anlamında olması sahih olur.⁴⁷

1.2. Tebdil

Bu kavram da, bedel sözcüğünden türeyen rübai mastardır. Bedel, 'ıvaz' sözcüğünden daha genel anlam içerir. Zira, ıvaz 'bir şeyi vererek başka bir şeye

38 Ragıp, s. 433.

39 Cürânî, Seyyid Şerif, *Târîfât*, İstanbul, 1300, s. 124.

40 Matürîdî, *Tevîlâtü Ehlî's-Sünne*, II/563. İlgili ayetler için bkz. Muhammed Fuad Abdulbaki, *el-Mu'cemül-Müfehres*, s. 605-612.

41 Tekfir konusu kelimeler ilminde önemli bir yere sahiptir. Sahabe döneminin sonlarına doğru ortaya çıkan bu mesele, daha sonra mezhepler arasında, tekfir'in mahiyeti, şartları ve konuları çerçevesinde ele alınıp tartışılmış, bu konu itikadî mezhepler arasında ciddi fikir ayrılıklarının ortaya çıkmasına da sebep olmuştur. Geniş bilgi için bkz. Yavuz, Yusuf Şevki, *İslam Ansiklopedisi*, DİA, *Tekfir mad.* XXXX/ 350.

42 Bkz. Matürîdî, *Tevîlâtü Ehlî's-Sünne*, II/563; Alusi, IV/ 515.

43 el-Velatî, s.14.

44 Ebû Hayyân III/244.

45 Alûsî, IV/ 515.

46 Zemahşerî, II/63.

47 Râğıb s. 435-436.

sahip olmak' demektir. Tebdîl ise, 'bir şeyi kaldırıp onun yerine başka bir şeyi koymak,⁴⁸ değiştirmek, çevirmek⁴⁹ tahrif etmek,⁵⁰ öncekinin aksini/zıddını yapmak⁵¹ anlamına kullanılırken bundan, bir bedeli getirilmese de 'değiştirme' manası anlaşılır.⁵²

Bu kavram ve türevleri, Kur'ân'da tahrif etmek,⁵³ yenilemek,⁵⁴ bir halden başka bir hale çevirmek,⁵⁵ yer değiştirmek⁵⁶ gibi anlamlarda kullanılırken, Furkan suresinin 70. ayetinde 'seyyiât' kavramıyla, (*yübeddilullahu seyyiâtihim*) kötülüklerin iyiliklere çevrilmesi manasıyla birlikte 'kötülükleri silmek ve yok etmek (mahv)⁵⁷ anlamında kullanılmaktadır. Tebdil bazen zatta bazen sıfatta olur. Zatta olması, bir şeyin yerine başka bir bedelin getirilmesidir. 'Dirhem'in yerine 'dinar'ın getirilmesi gibi. '*Onların derilerini tebdil ederiz.*'⁵⁸ ayeti zattaki değişikliği bildirmektedir. Sıfatta olması ise şeklinin değişmesi mahiyetindedir. Madenin eritilip yüzük yapılması gibi.⁵⁹ '*Onların seyyiâtını hasenâta tebdil ederiz*'⁶⁰ ayeti de sıfattaki değişimi ifade etmektedir.⁶¹

1.3. İzhâb

Bu kavramın kökü olan sülasi 'zehâb' kalıbı, 'gitmek, geçmek, ölmek, terk etmek, unutmak, yönelmek, kabul etmek, bir şeyi başka bir şeye katmak' manasına geldiği gibi⁶² '*zehebe edracê'r-riyah; zehebe ke emsi'd-dabir*' gibi kullanımlarıyla da 'hiçbir iz bırakmaksızın kaybolup gitmek' anlamında kullanılır.

48 Ebul-Beka, s.25; Muhammed b. Muhammed. B. Abdurrezzak, *Tâcu'l-Arus*, Kahire, 1973, I/68; Şevkânî Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kadir*, Tah: Abdurrahman Amîre, 1994, III/268.

49 Râğîb s.39; Şevkânî I/327.

50 Firûzâbâdî, Muhammed b. Yakup, *Kâmûsu'l-Muhîr*, Beyrut, 1991, III/54.

51 Şevkânî IV/118.

52 İbn Manzûr, XI/48.

53 2.Bakara,59.

54 4.Nisa,56.

55 14.İbrahim, 48.

56 2.Bakara,108; 16.Nahl,101.

57 Bkz. Alûsî, XIX/ 68.

58 4.Nisa, 56.

59 El-Ezherî, *Tebzîbu'l-Luğa*, Beyrut, 1993, IV/460.

60 25.Furkan,70.

61 Ebu's-Suûd- Muhammed el-İmadî, *İrşâdü'l-Aklî's-Selîm*, Tah: Abdulkadir Ahmed Ata, Riyad, 1997, III/282; Alûsî, XIII/319.

62 İbrahim Mustafa ve Arkadaşları, *el-Mu'cemu'l-Vesîd*, Mısır, 1980, I/316-317.

maktadır.⁶³ İzhâb şeklindeki rubai yapısıyla ise ‘gidermek, yok etmek, bitirmek, silmek, çıkarmak, uzaklaştırmak’ manasına gelmektedir.⁶⁴

Kur’ân’da çeşitli (sülasî ve rubaî) kiplerde hem maddi hem manevi şeyler hakkında kullanılan bu kavram,⁶⁵ rubai (izhâb) türevleriyle ‘gidermek/yok etmek⁶⁶ ve bitirmek⁶⁷ anlamında on bir ayette geçmektedir.⁶⁸ Hud suresinin 114. ayetinde ‘seyyiât’ kavramıyla birlikte (yüzhîbne’s-seyyiât) zikredilen bu kavram ‘kötülükleri/günahları örtmek (tekfir),⁶⁹ silmek (mahv), gidermek, engellemek (men’)⁷⁰ manalarında yorumlanmıştır.⁷¹

Ayetlerde bu şekilde zikri geçen bu üç kavram, (türevleriyle) kötü eylemleri etkileme şeklini ifade ederken, özellikle iki kavram da eylemlerin yapılış biçimini ve birbirlerini etkileyişini ifade etmesi bakımından öne çıkmaktadır. Bu iki kavram da ‘Seyyie/ Seyyiât ve Hasene/Hasenât’tır.

1.4. Seyyie/Seyyiât

Bu kavram ‘kötülük etmek, kötü ve çirkin olmak⁷² anlamlarındaki sev’ kelimesinden türemiştir. Sev,’ kötü, fena, mekruh, zararlı, muhalif olmak gibi manalara gelir.⁷³ Ayrıca memnun olmamak veya nefret dolu kanaate sahip olmak anlamlarına da gelebilen kelimenin rubai formu olan esâe, başkasına zarar vermek, kötüye sebep olmak manalarında ahsene’nin zıddı olarak kullanılır.⁷⁴ Mastar olan su’ kelimesi de şer ve kötülük karşılığında kullanılır. Ancak, sev’ kelimesini su’ kelimesinden ayıran, kınanmak istenen şeyin birinciye muzaf olarak gelmesidir. Halbuki su’ şer ve kötülük mevkiinde kullanılırken insanı tasalandırıcı dünyevi, bedeni, nefsi v.b. şeylere isim olarak ıtlak olunur.⁷⁵ Bu kullanışla kelime fi’li ve kavli her türlü kötülüğü havidir.⁷⁶

63 Mutçalı, Serdar, *el-Mu’cemu’l-Arabîyyu’l-Hadîs*, İstanbul 1995, s.297.

64 Bkz. Râğîb s.181-182; Ebu’l-Bekâ, s.387; Mutçalı, s.297.

65 Râğîb s.181.

66 Bkz. 8.Enfal,11; 35.Fatır,24; 14.İbrahim,19.

67 46.Ahkaf, 20.

68 Bkz. Muhammed Fuad Abdulkakî *el-Mu’cemü’l-Müfehres*, ‘zhh’ mad. s.277.

69 Zemahşerî, Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf*, Tah: Adil Ahmed, Ali Muhammed, Riyad, 1998, III/243; Beydâvî, Abdullah b. Ömer, *Envârü’l-Tenzîl ve Esrârü’l-Tevîl*, Tah: Muhammed Abdurrahman, Beyrut, 1998, III/151; Şevkânî II/738.

70 Alûsî, XII/ 483.

71 Ebu’s-Suûd, III/99.

72 İbn Teymiyye, *el-Hasene ve’s-Seyyie*, s.9.

73 Râğîb s.253.

74 Bkz. 17.İsra,7; 30.Rum,20; 41.Fussilet,46; 43.Zuhuf,15; 53.Necm,35.

75 Râğîb, s.253.

76 Kılıç,Sadık, *Kur’an’da Günah Kavramı*, Konya,1984,.s.137.

Kur'ân'da yedi yerde geçen sev'e lafzı beş yerde, kinaye yoluyla avret mahallini göstermektedir. Esve'e formu, iki yerde kullanılırken, Zümer 35. ayette mü'minlerin günahının örtülmesine konu yapılmaktadır. Fussilet suresinin 27. ayetinde ise kelime, siyak ve sibaka uygun olarak şirk ve küfrü göstermektedir. Bu yönüyle kelime, ateşte ebedi kalışın temel sebebi olan büyük günah anlamında karşımıza çıkar. Esve'e kelimesinin müennesi olan su'a ise bir yerde (Rum, 19) geçerken cezayı ve cehennem azabını gösterir.

Kelimenin en fazla kullanılan kalıbı ise 'seyyi'/seyyie'dir.⁷⁷ Seyyie, sev' masdarından bir sıfat olan seyyi' kelimesinin müennesidir. Çoğulu da 'seyyiât'tır. Seyyi' genel kullanımıyla kötü, şer, fena, menfur, seyyie de kötü fiil, itaatsizlik fiili, kusur, cezası gereken bir günah⁷⁸ manalarına gelmektedir.⁷⁹ Seyyie'nin karşıtı 'hasene'dir. Kur'ân'da hem isim hem de sıfat olarak kullanılan seyyie, 'geçim sıkıntısı, pahalılık, kuraklık, kıtlık, darlık, sıkıntı, meşakkat eziyet, bela, ceza, küfür şirk ve günah' gibi⁸⁰ bütün kötülükleri muhtevî umum bir mana ifade eder.⁸¹ Şunu belirtmek gerekir ki, böyle geniş bir anlam kapasitesine sahip olan seyyie, günah manasına hamledildiği ayetlerde sadece küçük günahları ifade ettiği bildirilmiştir.⁸² Bütün bu kullanımlarıyla seyyie, üç başlık altında değerlendirilebilir: a) Mutlak olarak kötü ve çirkin iş, zararlı ve yıkıcı davranışlar. b) Özel bir tutum ve davranışın kötü niteliği. c) Kötü akıbet ve sonuç.⁸³

1.5. Hasene/Hasenât

Bu kavram da, sözlükte 'güzel olmak' anlamına gelen, hüsn kökünden türemiştir. Hüsn sözcüğü, 'mutlak sevinç veren ve istenen, arzulanan ya da beğenilen her şey' anlamını ifade eder ve bu da, akıl tarafından, heva tarafından ve duyu tarafından olmak üzere üç şekilde algılanır.⁸⁴ 'Hasene' ise, hüsn mastarından sıfat olan hasen kelimesinin⁸⁵ müennesidir ve çoğulu 'hasenât'tır. Ragıp el-İsfehânî insanın ruhu, bedeni ve halleriyle ilgili olarak elde ettiği,

77 Bkz. Muhammed Fuad Abdülbaki, *el-Mu'cemül-Müfrehes*, s.367-370.

78 Râğıb s.253.

79 Kılıç, s.139.

80 Bkz. Râğıb s. 252,253; İbn Manzûr, I/95.

81 Cebeci, Lütfullah, *Kur'an'da Şer Problemi*, Ankara, 1985, s.259.

82 Bkz. Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Ayi'l-Kur'an*, Tah: Abdullah b.Abdulmuhsin et-Türki, Mısır, 2001, VI/658; Alûsî, IV/ 516; XII/484.

83 Geniş bilgi için bkz. Çağrıçı, Mustafa, 'Seyyie' mad. İslam Ansiklopedisi, DİA, XXXVII/78-79.

84 Râğıb s. 118.

85 İbn Manzûr, XIII/114.

kendini mutlu kılan nimet türünden her şeye hasene dendiğini, karşıtının seyyie olduğunu, bu kavramların her türlü iyilik ve güzelliği, kötülük ve çirkinliği ifade eden müşterek lafızlar durumunda bulunduğunu belirtmiştir.⁸⁶ Hasen, hasene ve hüsna sözcükleri arasındaki farka gelince; Hasen sözcüğü maddi varlıklarla ve olaylarla ilgili kullanılır. Halk arasında yaygın olarak genellikle 'göze güzel gelen, göz tarafından beğenilen' şeylerle ilgili kullanılır. Hasene sözcüğü de sıfat olarak kullanıldığında, hasen gibi maddi varlıklar ve olaylarla, fakat isim olarak kullanıldığında ise yaygın olarak sadece olaylarla ilgili kullanılır. Hüsna sözcüğü ise maddi varlıklarla ilgili hiç kullanılmayıp sadece olaylarla ilgili kullanılır.⁸⁷

Bu kavram da Kur'an'da 'iyilik, iyi hal, iyi nesne⁸⁸ güzel amel,⁸⁹ bolluk, bereket, nimet'⁹⁰ gibi anlamlarda hem isim hem de sıfat olarak kullanılmaktadır. Yani, hem iyi fiilleri veya özel bir fiilin iyilik niteliğini hem de amaçlanan, özlenen iyi durum ve tutumları ifade etmek üzere⁹¹ nimet ve taat cinsinden bütün iyilikleri kapsayan umumî bir yapıda kullanılır.⁹² Bu lafızlarla ifade edilen iyilik ve kötülükleri ya akıl ile dinin veya insanın doğuştan sahip olduğu zevki selim'in belirleyeceğini söylemiştir.⁹³ İbn Teymiyye de, hasene ve seyyie'nin istek dışı da kişide cereyan edebileceğine dikkat çekerek⁹⁴ bunların gayr-i iradi bir tezahür gücüne sahip olduğunu belirtmiştir.

Ayet-i kerimelerde hasenenin de, seyyie gibi, onun karşıtı olmak üzere üç farklı anlam ve kapsamda kullanıldığı görülmektedir: a) Mutlak olarak iyi ve güzel davranış veya hal. b) Belli bir tutum ve davranışın iyi niteliği. c) Nimet, mükafat, refah gibi iyi sonuç ve akıbet.⁹⁵

2. Konunun Ayetler Bağlamında Ele Alınışı

Tekfiru's-seyyiât konusu, ilgili ayetlerde seyyiât ile hasenât arasındaki ilişki-den başlayarak onun mahiyeti ve bağlantılı olduğu diğer alanlar da göz önüne alınarak irdelenecektir. Şimdi bu konuları tek tek ele alalım:

86 Râğıb, s.118.

87 Râğıb s.119.

88 Asım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, İstanbul, 1304, IV/590.

89 Bkz. 27.Neml,11.

90 İbn Teymiyye, s.9, 14.

91 Çağrı, Mustafa, *'Hasene' mad.* İslam Ansiklopedisi, DİA, XVI/ 376.

92 Cebeci, 259.

93 Râğıb s.253.

94 İbn Teymiyye, s.9.

95 Çağrı, Mustafa, İslam Ansiklopedisi, DİA, *Hasene mad.* XVI/ 376; *Seyyie Mad.* XXX-VII/78.

2.1. Seyyie/Seyyiât- Hasene/Hasenât İlişkisi

İlgili ayetlerde, 'tekfîr' 'izhâb' ve 'tebdîl' kavramlarıyla kullanılan 'seyyiât'a, Kur'ân'daki genel kullanım alanları olan ukubet, ceza, küfür, şirk, sıkıntı, darlık gibi bütün anlamlar yüklenmediği görülmektedir. Bu kavramlarla kullanılan 'seyyie/seyyiât'ın, günahları, bunların içerisinde de özellikle küçük günahları ifade ettiği⁹⁶ söylenmekte⁹⁷ ve örtüleceği, silineceği, değiştirileceği va'dedilen 'seyyie/seyyiât'ın da bu olduğu bildirilmektedir.⁹⁸ Bu yüzden, yukarıda meal-lerini verdiğimiz, konumuzla ilgili ayetlerde geçen 'seyyiât' kavramı, Kur'ân tercemelerinde günah⁹⁹, kabahat¹⁰⁰, kusur¹⁰¹, kötülük¹⁰² ve suç¹⁰³ karşılığıyla küçük günahları çağrıştıracak bir üslupla çevrilmiştir.

Önce şunu belirtelim ki, günahları, büyük ve küçük günahlar şeklinde ikiye ayırmak Kur'ân'ın bir tasnifi olup¹⁰⁴ Hadis-i Şeriflerde de böyle bir ayırım gözetilmektedir. Ulemaya göre, Kebâir, İsm, Kebairâ'l-ism, Zenb/Zünüb kelimeleri büyük günahları gösterirken, Seyyie/Seyyiât ve Lemem kelimeleri de küçük günahları göstermektedir.¹⁰⁵ Kur'ân-ı Kerim'de, bunların dışında da günahları ifade eden pek çok kavram bulunmaktadır. Hata, Dâlle, Zaleme,

96 Bu ayet-i kerimelerde, Seyyiât'ın Kebairi (büyük günahları) de içine alacak bir umumiliğe hamledilmediği bildirilmektedir. Bkz. Alûsî, IV/ 516; XII/484.

97 Kılıç, s.139-140.

98 Alûsî, IV, 516; XII/484.

99 Mesela; Bakara, 271. ayetinin tercemesi için bkz. Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, 1938; Ö. Nasuhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerimin Yüce Meali Alisi ve Tefsiri*, İstanbul, 1972, Hasan Basri Çantay, *Kur'an-ı Hakim ve Meal-i Kerim*, İstanbul, 1968; Süleyman Ateş, *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali*, İstanbul, 1990; Ali Fikri Yavuz, *Kur'an-ı Kerim ve Meali Alisi*, İstanbul, 1973; Celal Yıldırım, *Asrın Kur'an Tefsiri*, İstanbul, 1991; Suat Yıldırım, *Kur'an-ı Hakim ve Açıklamalı Meali*, İstanbul, 2013, Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali*, İstanbul, 2013; Halil Altuntaş/Muzaffer Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meali*, Ankara, 2001; Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, İstanbul, 2002; Ali Bulaç, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Anlamı*, İstanbul, 2012.

100 Mesela; bkz. Elmalılı, Al-i İmran,193, 195, Nisa 31, Maide, 12. ayet mealleri; Bilmen, Çantay, Yavuz, Nisa, 4/31. ayet meali.

101 Mesela; bkz. Bilmen, Al-i İmran, 193 ve Maide, 12. ayet meali; Çantay, Maide, 12. ayet meali; Celal Yıldırım ve Ali Bulaç, Nisa, 31. ayet meali; Suat Yıldırım, Al-i İmran, 193, 195 ve Maide,12. ayet mealleri.

102 Mesela; bkz. Süleyman Ateş, Al-i İmran, 193,195. ayet meali, Ali Bulaç ve Muhammed Esed, Al-i İmran, 195 ve Maide, 12. ayet mealleri; Celal Yıldırım, Al-i İmran, 195. ayet meali; Yaşar Nuri Öztürk, Al-i İmran, 193,195, Nisa,31, Maide, 12. ayet mealleri, Halil Altuntaş/Muzaffer Şahin, Maide, 12. ayet meali.

103 Mesela; bkz. Ö. Nasuhi Bilmen ve Hasan Basri Çantay, Al-i İmran, 195 ayet meali.

104 Bkz. 4.Nisa,31; 53.Necm,32; 18.Kehf,49; 54.Kamer,53.

105 Bkz. Kılıç, s.321.

Ecrame, Tağâ, Ğavâ, Fesaka, Habuse, Cenefe, Fâhişe, Hûb, Şatata ve Fücûr bu kavramlardan bazılarıdır. Bunlardan her birinin, Kur'ân'daki kullanımlarına göre, bazen büyük bazen küçük günahlar için kullanıldığı söylenmekle birlikte¹⁰⁶ genel kabul, bunların büyük günahları ifade ettiğidir.

Hangi günahların büyük, hangilerinin küçük olduğu konusunda ise alimler, ayet-i kerimelerden ve hadis-i şeriflerden hareketle büyük günahları tespit etmekle ilgili bazı kriterler belirlemişler¹⁰⁷ ve bu kapsama giren günahları '**büyük günahlar**', bunun dışında kalanları da '**küçük günahlar**' olarak adlandırmışlardır.¹⁰⁸ Bu yüzden büyük günahların neler olduğu, belirlenen farklı kriterler sebebiyle tartışma konusu olmuştur. Bu hususta yerleşik ve sabit bir liste mevcut değildir. Sahabeden rivayetler doğrultusunda bazıları, dört bazıları yedi, bazıları da dokuz rakamını zikretmişlerdir. Hatta bu rakamın yetmiş ve yediyüze¹⁰⁹ kadar çıktığı rivayetleri de nakledilmektedir.¹¹⁰ Böyle olmakla birlikte, bazı günahların, hem ayet-i kerimelerin açık delaletiyle, hem de hadis-i şeriflerin sarih ifadesiyle kebirden olduğu ittifakla kabul edilmiştir. Allah'a şirk koşmak, Allah'ın haram kıldığı cana kıymak, anaya babaya asi olmak, yalan şهادette bulunmak bunlardan bazılarıdır.¹¹¹

Bilinen meşhur birkaç büyük günah dışında, nelerin büyük günah sınıfına girdiği tartışma konusu olduğundan, bu kavramların da sadece büyük günahları veya küçük günahları ifade ettiğini söylemek iddialı bir yaklaşım

106 Bu kavramların etimolojik yapısı ve kullanım alanlarıyla ilgili geniş bilgi için bkz. Kılıç, s. 122 v.d.

107 Kitap ve sünnetten büyük günahların bazı belirtilerine dikkat çeken alimler bunları şu şekilde sıralamaktadırlar: Kendisine bir cezanın terettüp etmesi, azap veya ateşle tehdidin bulunması, günahı işleyenin fasık olarak adlandırılması ve failinin lanetlenmesi. (Geniş bilgi için bkz. Kılıç, s.322 v.d.; Öge, Sinan, *İslam Düşüncesinde Fısk Kavramı*, (Basılmamış Y.L.Tezi) Erzurum, 2000, s. 80 v.d.)

108 Ehl-i Sünnet arasında vuku bulan bu ihtilaf, ehl-i sünnet'in dışındaki diğer mezhepler arasında da olmuştur. (Bkz. el-Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, *Makâlatu'l-İslamiyyîn*, Tas. Hellmut Ritter, Wiesbaden, 1963, I/143) Harputî, selef ve halef arasındaki bu farklılığın öze taalluk etmeyip sadece bakış açılarındaki değişkenlikten kaynaklanan şekli bir ihtilaf olduğunu dile getirir. (Bkz. Harputî, Abdullatif, *Tenkîhu'l-Kelâm*, İstanbul, 1330, s.112-113)

109 Bkz. Öge, s.83.

110 Bkz. Kılıç, s.325. Mekki b. Ebî Talib, sahabeden duyup cem ettiği büyük günahları yedi grupta tasnif etmiş, bunlardan, dört tanesinin kalple, dört tanesinin lisanla, üç tanesinin mideyle, iki tanesinin fericle, iki tanesinin elle, bir tanesinin ayakla, bir tanesinin de bütün bedenle ilgili olduğunu belirterek toplam on yedi büyük günahtan bahsetmektedir. (Bkz. Seyyid Asker, *Asâru'l-Meâsi ve'z-Zünub*, Tanta, 1997, s.14)

111 Kebair ile ilgili ayet-i kerime ve hadis-i şerifler için bkz. Heytemi, Ahmed b. Muhammed b.Ali b. Hacer, *ez-Zevâcir an İktirafî'l-Kebâir*, Beyrut, 1987; Zehebî, Şemsüddin, *Kitabu'l-Kebâir*, Beyrut, 1988.

olur. Eğer bu kavramlar bilinen meşhur büyük günahlar veya küçük günahlar için kullanılmışsa o zaman bunları bu iki kategoriden birine hamledip diğerinden dışlamak doğru olmaz. Bunların her biri, Kur'ân'daki kullanımlarına göre, bazı ayetlerde bilinen meşhur büyük günahları ifade ederken, aynı zamanda bu kavramlar küçük günahlar olarak bilinen eylemler için de kullanılmaktadır. Dolayısıyla hem büyük hem de küçük günahlar için kullanılan bu kavramlar, benimsenen görüşe göre öncelikli olarak büyük günahları ifade etmektedir. Konumuz açısından önem arzeden 'seyyie/seyyiât' kavramı da, yukarıdaki bazı kavramlar gibi her iki kategoride görülmekte, az önce de belirttiğimiz gibi genel kullanımıyla 'küçük günahları' ifade eden bir yapıya sahip olduğu söylenmektedir.¹¹² Bütün kötülükleri kuşatıcı bir yapıya sahip olmakla birlikte, günah anlamındaki seyyie/seyyiât'ı şu şekilde kategorize edebiliriz: a) Bilmeden yapılan kötü eylem,¹¹³ çirkin söz,¹¹⁴ kendisini ilgilendirmeyen şeyin peşine düşmek, böbürlenerek yürümek¹¹⁵ gibi küçük günahları içine alan seyyie/seyyiât. b) Şirk,¹¹⁶ inkâr, küfür,¹¹⁷ nifak gibi büyük günahları içine alan seyyie/seyyiât. İşte, günahları ifade eden bu seyyie/seyyiât'ın alanı ve Tekfir'den etkileniş biçimi konunun yoğunluklu olarak tartışıldığı noktadır.

'Hasenât'a gelince, bu, 'tekfîr' 'izhâb' ve 'tebdîl' kavramlarının kullanıldığı ayetlerde bazen ismen zikredilerek, bazen de bu kategoriye giren eylemlerden bahsedilerek şümulü bir şekilde sunulur. 'tekfîru's-seyyiât' formatıyla zikredilen ayetlerin hiç birinde 'hasene/hasenât' kavramı lafız olarak geçmemektedir, ancak kötülükleri örten, silen eylemler hasenât bağlamında tek tek sıralanmaktadır. 'İzhâbu's-seyyiât' ve 'tebdîlü's-seyyiât' formatının bulunduğu ayetlerde ise direkt 'hasene/hasenât' kavramına vurgu yapılmaktadır. Ayrıca, 'tekfîru's-seyyiât' formatıyla zikredilen ayetlerde 'hasenât' olarak sunulan örnek eylemler, 'izhâbu's-seyyiât' ve 'tebdîlü's-seyyiât' formatıyla verilen ayetlerdeki 'hasenât'ı açıklayıcı niteliktedir ve daha detay bilgi aktarımına sahiptir. Şöyle de diyebiliriz: 'İzhâbu's-seyyiât' ve 'tebdîlü's-seyyiât' ifadeleri, kavram anlamı olarak 'tekfîru's-seyyiât' ifadesini tanımlama sadedinde görülürken, 'tekfîru's-seyyiât' formatıyla zikredilen ayetlerin (hasenât/iyilikler bağlamında) içerik olarak diğer ayetleri ('izhâbu's-seyyiât' ve 'tebdîlü's-seyyiât' formatıyla zikredilen ayetleri) beyan eder mahiyette sunulduğu müşahede edilmektedir.

112 Bkz. Taberî, VI/658. Alûsî, IV/516.

113 4.Nisa,17; 6.En'am, 54; 16.Nahl,119.

114 4.Nisa, 148.

115 17.İsra, 36-38.

116 29.Ankebut,4.

117 Bkz. 2.Bakara,81.

‘Tekfiru’s-seyyiât’ kalıbıyla zikredilen ayetlerde Allah’ın kötülükleri ve günahları örtmesine medar olarak beyan buyurduğu şu ameller **‘hasenât’** olarak vasfedilmektedir: İman, salih amel,¹¹⁸ büyük günahlardan sakınmak,¹¹⁹ gizli veya açık olarak tasaddukta bulunmak,¹²⁰ Allah’tan ittika/takva,¹²¹ Kur’ân’ı tasdik edip ona uymak,¹²² içten yapılan samimi (nasuh) bir tevbe,¹²³ Allah yolunda sıkıntılara, işkencelere maruz kalmak, yurtlarından çıkarılmak, hicret etmek, savaşmak ve şehid olmak,¹²⁴ namaz kılmak, zekat vermek, istisnasız bütün peygamberlere inanmak, onları desteklemek, Allah için karz-ı hasende bulunmak/ güzel bir borç vermek.¹²⁵ Daha önce de belirttiğimiz gibi, ‘tekfir’ kavramıyla zikredilen ayetlerde, az önce tasnifini yaptığımız hasenât türü eylemler yer alırken, iki ayet-i kerimede (Hud, 144; Furkan, 70), ‘hasenât’ kavramı özellikle kullanılmaktadır. Bu ayetlerde zikri geçen bu kavram ise, yukarıda meallerini verdiğimiz Kur’ân tercemelerinde güzellik,¹²⁶ iyilik¹²⁷ ve sevap¹²⁸ karşılığıyla çevrilmiştir.

Hasenât, ‘izhâbu’s-seyyiât (yüzhıbnı’s-seyyiât)’ kavramının kullanıldığı Hud suresindeki ayette sadece ‘namaz’ ibadeti bağlamında zikredilmiştir. Furkan suresinde ‘tebdîlu’s-seyyiât (yübeddilullahu seyyiâtihim)’ kavramının geçtiği ayette ise ‘iman ve salih amel’ ile birlikte ‘tevbe’ eylemi zikredilmekte ve bu tür amellerin ‘hasenât’ olduğuna vurgu yapılmaktadır.¹²⁹ Ayetlerde

118 5.Maide,65; 29. Ankebut,7; 64.Teğabün,9; 47.Muhammed,2.

119 4.Nisa,31.

120 2.Bakara,271.

121 5.Maide,65; 8.Enfal,29; 65.Talak,5.

122 39.Zümer,35; 47.Muhammed,2.

123 66.Tahrım,8.

124 3.Al-i İmran,195.

125 5.Maide,12.

126 Mesela bkz. Çantay, Bilmen, Öztürk, Suat Yıldırım, Hud, 114. ayet meali; Öztürk, Furkan, 70. ayet meali.

127 Mesela bkz. Çantay, Ateş, Esed, Öztürk, Suat Yıldırım, Celal Yıldırım, Yavuz, Bulaç, Furkan, 70. ayet meali; Ateş, Esed, Celal Yıldırım, Bulaç, Hud, 114. ayet meali.

128 Mesela; Furkan, 70. ayetin meali için bkz. Bilmen, a.g.e.

129 Kaynaklarda, ‘Hasenât’ kavramının karşılığı olarak zikredilen diğer bir ifade ‘Mükeffirâtü’z-Zünub’ dur ve bu ‘Günahları örten iyi ameller’ anlamına gelmektedir. Bazen bu başlık altında müstakil eserler kaleme alınmış olmakla birlikte (Bkz. Ali b. Nayif eş-Şehud, *Mükeffirâtü’z-Zünub fi’l-Kur’ani ve’s-Sünneti*, Mısır, 2008; Muhammed Yahya b. Muhammed el-Muhtar el-Velâti, *Şerbu Nazmi Mükeffirâti’z-Zünub*, Nevakşud, 1266; Vecihüddin Abdurrahman el-Ezraî, *Beşâratu’l-Mahbub bi Tekfiri’z-Zünub*, Tah: Eymen Abdülcabir el-Buhayrî, Kahire, 2002) bazen de konuya yakın kaynaklar da, gerek müstakil başlık açılmak suretiyle gerekse konu bağlamında bu amellere yer verilmektedir.

vurgu yapılan 'hasene' türü eylemlere dikkat edilirse, bunlar kişinin kendini ve toplumu ıslah edici ve düzenleyici faaliyetler olarak öne çıkmaktadır. Bir yandan, namaz kılmak, takva sahibi olmak, tevbe etmek gibi kişinin şahsi ıslahına; diğer taraftan, gizli ve açık sadaka/zekât vermek, Allah yolunda savaşmak, hicret etmek, (hak yolunda) eziyet görmek gibi toplumun yararına yönelik faaliyetler, kötülükleri örtmeye vesile olacak birer hasene olarak kabul edilmekte ve bunlar teşvik edilmektedir. Yine burada dikkat çeken diğer bir husus da 'hasene'nin, kavli¹³⁰, kalbi¹³¹ ve fi'li¹³² olmak üzere üç eylem türü olarak tezahür etmesi¹³³ ve bu yönleriyle hasene'nin kuşatıcı bir yapıya sahip olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında, bütün yararlı işlerin hasene kapsamına gireceği rahatlıkla söylenebilir. Bu bağlamda 'hasene', bir nevi 'salih amel' ile paralellik arz etmektedir.¹³⁴ İşte, böyle kuşatıcı bir alana sahip olan hasene'nin küçük günahları örtmesi yanında büyük günahlara etki edip edemeyeceği de tekfiru's-seyyiât konusunda ayrı bir tartışma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

(Bkz. Yahya b. Hamza el-Yemani, *Tasfiyetü'l-Kulüb min Edrâni'l-Evzâri ve'z-Zünûb*, Tah: Muhammed Makbulî, Beyrut, 1995; Muhammed b. Yusuf el-Cezeri, *ez-Zehrul-Fâih fi Zikri Men Tenezzehe Ani'z-Zünûbi ve'l-Kabâih*, Tah: Abdulkadir Ata, Beyrut, 1986).

- 130 Kavli Hasene'nin günahları sileceğine dair şu tür rivayetler zikredilmektedir: 'Kişi, yatağına uzanırken şöyle derse, Allah bütün günahlarını örter...' (Tirmizi, Muhammed b. İsa, *Sünen-i Tirmizî*, Beyrut, 2001, VI/470)
- 131 İbn Teymiyye, kalple ilgili bütün iyi eylemlerin de hasenâttan sayılacağını bildirmektedir. (Bkz. İbn Teymiyye, *el-Hasene ve's-Seyyie*, s.76) Kalbi eylemlerin günahları silmesiyle ilgili de şu ayet örnek gösterilebilir: 'Ey iman edenler! Allah'a içtenlikle tövbe edin. Umulur ki, Rabbiniz sizin kötülüklerinizi örter.' (66.Tahrim,8)
- 132 Fi'li eylemlerin günahları örtmesiyle ilgili şu ayet örnek olarak sunulabilir: 'Eğer sadakaları açıkça verirsiniz o ne iyidir. Eğer onları gizler ve fakirlere (öylece) verirsiniz o sizin için daha hayırlıdır ve sizin günahlarınızdan bir kısmını örter. (2.Bakara,271)
- 133 İbn Teymiyye, *el-Hasene ve's-Seyyie*, s.75.
- 134 Furkan suresinin 70. ayeti de bunu göstermektedir. 'Ancak tevbe edip inanan ve salih amel işleyenler, işte Allah onların seyyiâtını hasenâta çevirir.' Bu ayette 'salih amel işleyenler' ifadesinden sonra hasenât lafzının aynı bağlamda kullanılması, salih amel ile hasenâttın benzer eylem türleri olduğunu gösterir. İzutsu, haseneyi seyyie'nin zıddı gördüğü gibi (İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dini ve Ahlakî Kavramlar*, Terc: (Selahaddin Ayaz), İstanbul, 1991, s.294.) salih ameli de seyyie'nin zıddı olarak değerlendirmekte, (İzutsu, s.272) böylece haseneyi seyyie ile anlamdaş olarak benimsemektedir. (İzutsu, s.295) Benzer yorumu 'hayr' kavramı için de kullanarak bunu da seyyie'ye anlamdaş kılmaktadır. (Bkz. İzutsu, s.293-294) Ancak bu eşleştirme isabetli olmadığından haklı olarak tenkit edilmektedir. Çünkü seyyie'nin tam karşısı hasene iken, salih amel hasene'nin mütekaribidir ve bu onun zıddı olduğu anlamına gelmez. (Bkz. Kara, Ömer, *İzutsu'nun Kur'an Semantiğinde Mühmel Boyut: el-Furûku'l-Luğaviyye*, İslami Araştırmalar Dergisi, Ankara, 2005, s.34)

Müfessirler, konu ile ilgili ayetlerde geçen seyyie ve hasene hakkında 'Bu ayetlerin lafzı, seyyiâtın hususi (küçük günahlar) hasenâtın umumi olduğuna delalet eder.'¹³⁵ görüşünde birleşmişler, böylece büyük günahların 'tekfîrû's-seyyiât' konusuna dahil olmadığını söylemişlerdir.¹³⁶ Cumhur ulema bu görüştedir. Onlara göre; kebaîr/büyük günahlar her hangi bir iyiliğin ifa edilmesiyle örtülmez.¹³⁷ Seyyie lafzının umum ifade ettiğini söylemek, şirk, kul hakkı ve benzeri kötülükleri de onun kapsam alanına almak anlamına gelir ki bu da, yapılan her hangi bir iyilik/hasene ile şirk veya kul hakkı gibi büyük günahların bile kendiliğinden örtülebileceği sonucuna götürür.

Hasenâtın büyük günahları örtmeyeceği hususunda her ne kadar ulemanın icma'ı olduğu söylene de, bu konuda farklı görüşlerin bulunduğu da görülmektedir. Şunu belirtmek gerekir ki; Hasenât'ın, bütün seyyiât'ı örtüp örtmeyeceği hususundaki görüş ayrılığı, ulemanın, hasenât'ın umum ifade etme konusundaki algı farklılığına ve seyyiât'ın umum mu husus mu ifade etme konusundaki farklı düşüncelerine dayanmaktadır. Özellikle seyyiât üzerindeki tartışma ana merkezdir ve cumhur ulema bunu, küçük günahlara hamlederek tahsis etmiştir. Ancak bazı alimler de tam aksi görüş belirtmektedir. Nesefî, Hud suresi 114. ayetindeki 'seyyiât' kavramının büyük ve küçük günahların tümüne delalet ettiğini, zira seyyie lafzının her ikisine de ıtlak olunabileceğini, dolayısıyla büyük ve küçük günahların hasenât ile örtülebileceğini bildirmektedir.¹³⁸ İbn Salah da 'Fetâvâ' adlı eserinde, namaz gibi bazı hasenelerin bir kısım büyük günahları örteceğini söylerken, bazı alimler ise '*iyilikler kötülükleri siler*' ayetini delil getirerek 'hasenât, büyük olsun küçük olsun bütün günahları imha eder' şeklinde görüş bildirerek¹³⁹ günahların örtülmesi hadisesiyle

135 Seâlibî, Abdurrahman b. Muhammed b. Mahluf, *el-Cevâhirul-Hisân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Beyrut, 1997, III/306.

136 Bu görüşe göre, tevbe, iman gibi ameller hasenât kapsamına girmez ve bu durumda hasenât lafzının umum ifade ettiği söylenemez. Hasenât lafzı umum ifade ediyor ise, o zaman buna, iman, tevhid, tevbe gibi hasenâtın zirvesini oluşturan konuların da dahil edilmesi gerekir. Zira, alimlerin çoğu, bu konuları hasenât kapsamında değerlendirmiştir. Mesela Râzî: 'iman hasenât'ın en kıymetlisi, en yücesi ve en efdalidir.' derken (Râzî, Fahreddin, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Beyrut, 1981, XVIII/72), İbn Teymiyye, 'Tevbe hasenedir' ifadesini kullanmakta (Bkz. İbn Teymiyye, s.118), bazı alimler de 'Tevhid'den daha büyük hasene yoktur' şeklinde görüş bildirmektedirler. (Bkz. Abdurrahman el-Ezrâî, s.16) Aynı ifadeler hadis-i şeriflerde de yer alır. Ebu Zer Hz. Peygamber'e '*Ya Rasulellah, 'La-ilâhe İllallah' hasenât'tan mıdır?*' diye sorunca Hz. Peygamber, '*Hem de hasenâtın en faziiletlisi*' şeklinde cevap vermiştir. (Ahmed b. Hanbel, Ebu Abdillah, *Müsned*, Kahire, 1400, V/169.

137 Alûsî, XII/484; IV, 516.

138 Nesefî, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Tevîl*, Beyrut, 1998, I/353.

139 Alûsî, IV/ 516.

İlgili ayetlerde zikri geçen seyyie lafzının sadece küçük günahları ifade etmediğini söylerler. Hanbeli alimlerinden olan Seffarini¹⁴⁰ de 'Zehair' adlı eserinde hasenât'ın büyük ve küçük bütün günahları sileceğini bildirmiş ve 'seyyiât lafzını tahsis etmek bazı ayetlerin zahirine muhaliftir, bir ayette 'hasenât' lafzının şümillü bir manaya hamledilmesi 'seyyiât' lafzının da aynı şekilde (büyük günahları da içine alacak şekilde) şümillü bir manaya hamledilmesini gerektirir.' diyerek özellikle büyük günahların da örtülebileceğine dikkat çekmiştir.¹⁴¹ Matürîdi alimlerinden el-Beyyazî de aynı paralelde görüş belirtmekte ve 'Kur'ân'da hasene genel manada ele alınacak ise, seyyie'de her zaman genel bir mana da ele alınmalıdır' diyerek¹⁴² seyyie'yi de umum manaya hamletmektedir. Ebu Hayyân da Tefsirinde, 'gufrân' ile 'tekfîr' aynı anlama gelebileceği gibi, 'seyyiât' ile (büyük günahı ifade eden) 'zünub' da aynı manada kullanılabilir' görüşünü nakletmektedir.¹⁴³ Mutezilî alimlerinden Cübbaî'den de benzer bir görüş nakledilmektedir. Ona göre, seyyie, büyük günahı ifade eden 'zenb'i ve 'masiyyet' gibi çirkin olan her şeyi içine alacak bir içeriğe sahiptir.¹⁴⁴ Buna göre; 'seyyiât', bir yönüyle zenb, hata, dalle, fücür gibi her türlü günahı içine alacak bir yapıda düşünülebilir.

Bu görüşleri destekleyen ayetlerin varlığından da bahsedebiliriz. Onlardan biri, Şura suresi 45. ayetidir. Bu ayette şöyle bildirilir: '*O, kullarından tevbe kabul eden, seyyiât/kötülükleri bağışlayan ve yaptıklarınızı bilendir.*' Bu ayette geçen seyyiât'ın, büyük ve küçük günahları ifade ettiği bildirilmektedir.¹⁴⁵ Nisa suresinin 17. ayeti de şöyledir: '*Allah katında (makbul) tevbe, ancak bilmeyerek günah (su') işleyip sonra çok geçmeden tevbe edenlerin tevbesidir.*' Yine, ayette zikri geçen su'/günah, büyük ve küçük günah ile yorumlanmaktadır.¹⁴⁶ Bakara suresinin 81. ayeti de aynı bağlamda zikredilebilir: '*Evet, kim bir seyyie kazanır da suçu kendisini kuşatmış olursa işte onlar, ateş halkıdır, orada ebedi kalacaklardır.*' Bu ayette, kişinin cehennemde ebedi kalmayı gerektirecek bir seyyie'yi işlemesi, bu seyyienin direkt büyük günah olduğunu gösterir¹⁴⁷, zira

140 Asıl ismi Ebul-Avn Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Salim es-Seffarini olan bu alim hakkında geniş bilgi için bkz. Kandemir, Yaşar, 'Seffarini' mad. İslam Ansiklopedisi, DİA, XXXVII/ 299-300.

141 Alûsî, XII/486.

142 İzutsu, s.299.

143 Ebû Hayyân III/148.

144 İzutsu, s.298,300.

145 Bkz. Alûsî, XXV/51.

146 Alûsî, IV/607.

147 Bkz. Ebu's-Suud, I/203. Zemahşerî, I/288.

küçük günah kişiyi, ebedi cehennemde tutmaya sebep değildir. Buna göre, ayette 'seyyie'den kastedilen küfür ve şirk'tir.¹⁴⁸

Furkan suresinin 70. ayeti de böyle bir içeriğe sahiptir. Bu ayette geçen 'seyyie' lafzını 68. ve 69. ayet bağlamıyla birlikte ele alırsak mana içeriği daha net bir şekilde ortaya çıkar. "Onlar, Allah ile beraber başka bir ilâha kulluk etmeyen, haksız yere, Allah'ın haram kıldığı cana kıymayan ve zina etmeyen kimse-lerdir. Kim bunları yaparsa ağır azaba (esam'a) uğrar. Kıyamet günü onun azabı kat kat artırılır ve horlanmış olarak orada ebedî kalır. Ancak tevbe edip inanan ve faydalı bir iş yapanlar, işte Allâh onların seyyiât'ını (kötülüklerini) iyilik-lere çevirir." Görüldüğü gibi 68. ve 69. ayet büyük günahlardan (şirk, adam öldürme ve zina) ve cezasından, 70. ayet ise bunların keffaretinden (tevbe, iman etme ve salih amel) bahsetmektedir. Hemen bunun akabinde ise bu keffareti yerine getirenlerin kötülüklerinin (seyyiâtın) değiştirileceği ve örtüleceği bildirilmektedir. Dolayısıyla 70. ayette örtüleceği bildirilen bu seyyiât'ın 68. ayette bildirilen günahlar olduğu ve bu günahların da büyük günahlar sınıfından sayıldığı aşıkardır. O zaman bu ayet şu yoruma açıktır: '...Allâh onların seyyiât'ını, yani önceden yaptıkları şirki, haksız yere birini öldürmelerini, zina etmelerini, tevbe etmeleri, Allah'a ve Rasul'üne iman etmeleri ve daha sonra salih ameller işlemeleri şartıyla iyiliklere çevirir.' Şayet bu ayetteki seyyiât'tan sadece küçük günahların anlaşılacağı tezi kabul edilirse buna göre ayetle ilgili şöyle bir yorum ortaya çıkar: 'Allah onların seyyiât'ını yani küçük günahlarını, tevbe etmeleri, Allah'a ve Rasul'üne iman etmeleri ve daha sonra salih ameller işlemeleri şartıyla iyiliklere çevirir.' Bu yorumda da şöyle bir sıkıntı vardır: Bu ayette zikri geçen hasenât ile küçük günahların değiştirileceği ve örtüleceği kastedilmişse ayetin siyakında zikri geçen şirk, adam öldürme, zina etme gibi büyük günahların değiştirilip örtülmesi bunun dışında mı bırakılmıştır, yani onlar değiştirilip örtülmeyecek midir? Ayetin bağlamına göre bunu söylemek zordur. Zaten 68. ayetin sonunda da, yasaklanan bu eylemlerin yapılması durumunda 'ism/esam'a/günah'a'¹⁴⁹ ulaşılacağı, 69. ayette ise bu eylemleri yapanların cehennemde ebedi kalacakları açıkça bildirilmektedir. Dolayısıyla bu ayette zikri geçen 'seyyiât'ın, ayetin siyakında tek tek sıralanan bu büyük günahlara hamledilmesi daha uygundur.

Aynı şekilde, Furkan suresinin 68, 69 ve 70. ayetlerinin sebep-i nüzulünden de seyyie lafzının büyük günahlar karşılığında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu

148 Bkz. Alûsî, I/305-306; Beydâvî, I/90; Bağavî, Ebu Muhammed Hüseyin b. Mesud, *Meâlimu't-Tenzîl*, Riyad, 1409, I/116.

149 'İsm, esam' aynı anlama hamledilip bunun bu ayette büyük günahın cezası anlamına geldiği bildirilmektedir. Bkz, Râzî, XXIV/ 111; Ebu's-Suud, IV/190.

ayetlerin sebab-i nüzulüyle ilgili çeşitli rivayetler vardır.¹⁵⁰ Bunlar içerisinde ön plana çıkan şu rivayet diğerlerinin de bir özeti konumundadır. İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: Mekke'de 'Onlar, Allah ile beraber başka bir ilâha kulluk etmeyen, haksız yere, Allah'ın haram kıldığı cana kıymayan ve zina etmeyen kimselerdir. Kim bunları yaparsa ağır azaba uğrar. Kıyamet günü onun azabı kat kat artırılır ve horlanmış olarak orada ebedî kalır.' (Furkan, 25/68-69) ayetleri nazil olunca Mekke müşrikleri 'müşlüman olmamızın bize bir faydası yok; biz Allah'a ortak koştuk, Allah'ın haram kıldığı cana kıydık ve bir takım kötülükler yaptık.' dediler. Bunun üzerine Allah Teala, 'Ancak tevbe edip inanan ve faydalı bir iş yapanlar, işte Allâh onların kötülüklerini (seyyiâtını) iyiliklere çevirir. Allâh çok bağışlayandır, çok esirgeyendir.' (Furkan, 25/70) ayet-i kerimesini indirdi.¹⁵¹ Görüldüğü gibi Mekke müşrikleri işlemiş oldukları büyük günahların tek tek sıralanıp büyük bir tehdidin kendilerine yöneltildiğini görünce ümitsizliklerini dile getirmişler ama Allah Teala onların yapmış olduğu bu seyyiât'ın da yani daha önceden yapmış oldukları bu büyük günahların da iyiliklerle değiştirileceğini beyan etmiştir.

İmam Nevevi ise 'Hasenât büyük günahları örtmez ancak onların cezasını hafifletir.' şeklinde görüş belirterek¹⁵² hasenât'ın büyük günahlar üzerinde kısmî bir etkisi olduğuna dikkat çeker.

Görüldüğü gibi, hasenâtın büyük günahları örtmeyeceği görüşü, seyyiât'ın sadece küçük günahları ifade etmesine dayandırılmaktadır. Aynı şekilde, hasenâtın umum ifade etme hususundaki farklı ve eksik algılama, hasenâtın büyük günahları örtmeyeceği görüşüne götüren diğer etkindir. Yani, seyyiât, konu ile ilgili bazı ayetlerde sadece küçük günahlara hamledilse bile bu, hasenât'ın (ism, zenb gibi) büyük günahları örtmeyeceği anlamına gelmez. Zira, (tevbe, iman, takva gibi) eylemleri hasenât kapsamına alarak hasenât'ı, tam manasıyla genel bir yapıda düşünürsek, bu durumda hasenâtın örtüp silemeyeceği hiçbir günah yoktur. Aksini düşünürsek, yani, tevbe ve iman gibi eylemleri hasenât kapsamına almazsak -ki bu söylenemez- bu, hasenâtın umum ifade etmesine hâlel getirir. Öyleyse hasenât, tevbe ve imandan bağımsız düşünülemez denilebilir. Dolayısıyla büyük günahların en büyüğü olan şirk ve küfrün bile, hasenât kapsamına giren tevbe¹⁵³ ve iman şartıyla bağışlanıp örtülmesi mümkündür. Razi'nin, 'iyilikler kötülükleri giderir' ayeti

150 Bkz. Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Sahibu'l-Buhârî*, Beyrut, 1987, Tefsîru'l-Kur'ân, 39/1, 25/3; Müslim, Haccac b. Müslim, *Sahihu Müslim*, Beyrut, 1990, İman, 193, Tefsîr, 19; Vahidî, Ali b. Ahmed, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân*, Beyrut, 1991, s.344-346.

151 Çetiner, Bedreddin, *Fatihâdan Nâs'a Esbâb-ı Nüzûl*, İstanbul, 2002, II/ 672.

152 Alûsî, IV/ 516.

153 İbn Teymiye, s. 118.

hakkında yaptığı yorum da bu kanaati destekler. O şöyle der: 'Ayet, hasenâtın seyyiâtı giderip temizlediğine delalet etmektedir. Hasenâtın en yücesi olan iman ise, isyanın en ilerisini teşkil eden küfrü bertaraf eden bir derecededir.¹⁵⁴ Buna göre; hasenâtı tevbe ve imanı da içine alacak bir şekilde geniş kapsamlı düşünürsek, hasenâtın, büyük günahlar içerisinde bile silemeyeceği hiçbir günahın bulunmadığını söyleyebiliriz. Durum böyle olunca, hasenâtın, tevbe, iman, tevhid gibi konuları da içine aldığı halde büyük günahları silip örtmeyeceğini iddia etmek bu konuya dar bir bakış açısı getirmek anlamına gelmektedir.

Bunu şöyle de söyleyebiliriz: Bilinen meşhur büyük günahları kendi içerisinde tasnif edersek, bunlar Allah'a karşı işlenen büyük günahlar ve mahlukat'a karşı işlenen büyük günahlar olmak üzere iki grupta değerlendirilmiştir.¹⁵⁵ Bunların en büyüğü ise (ekberu'l-kebir), Allah'a karşı işlenen şirk ve küfürdür ve bu büyük günahın tevbesiz affı yoktur. Bunların dışındaki bütün günahların bağışlanması mümkündür.¹⁵⁶ Şirk ve küfrün dışında bazı büyük günahların da silinmesinin bir takım ön şartları vardır. Yalan şahitlik, adam öldürmek gibi kul hakkına taalluk eden büyük günahlar için de, özel şart konumunda olan 'pişman olmak, hak sahibine hakkını iade etmek' şeklinde bir 'hasene' gerekir. Bu tür günahların affı için bu eylemleri yerine getirmek zorunlu kılınmıştır.¹⁵⁷ Bu yüzden alimler, bu tür günah ve kötülüklerin örtülmesinin, (şirkte) tevbe ile veya (kul hakkında) hak sahibine hakkını iade gibi özel eylemlerle olacağını bildirmişlerdir.¹⁵⁸ Aksi takdirde her hangi bir iyilik bu tür günahları ve kötülükleri değiştirip yok etmez. Şöyle de denilebilir. Her hasene her seyyie'yi örtmez, ama her seyyie'yi örtbilecek bir hasene mevcuttur. Mesela, hasenât'tan sayılan 'tasadduk', şirk ve kul hakkına tecavüz gibi seyyiâtı / günahları silip yok etmez. Ama şirk ve benzeri günahları tevbe gibi bir hasenât imha etme gücüne sahiptir. Dolayısıyla büyük günahların örtülmesi onlar için konulmuş keffaretin yerine getirilmesi şartına bağlanmış olup¹⁵⁹ bunu, az öncede söylediğimiz gibi, küçük günahların her hangi bir hasene ile kendiliğinden örtülmesi, silinmesi gibi bir durum olarak algılamak yanlıştır.

Kaldı ki, kafirlerin, küfür içerisinde buldukları dönemde yaptıkları kötülüklerin tümünün, tevbe edip iman dairesine girmek şartıyla örtülüp sili-

154 Râzî, XVIII/76.

155 Seyyid Asker, s.11.

156 Matürîdî, *Tevîlâtü eh'l-is-Sünne*, III/145.

157 Bkz. Seyyid Asker, s.12;

158 Bkz. Kılıç, 379.

159 Alûsî, IV/516.

neceğini bildiren ayeti-i kerimelerin bulunması da¹⁶⁰ bu kanaati güçlendirmektedir.¹⁶¹ Müfessirler, bu ayetlerin tefsirinde, kafirlerin küfür dönemindeki seyyiâtının tümünün tevbe, iman ve salih amel ile örtüleceğini¹⁶² onlardan muahaza edilmeyeceğini bildirmişler,¹⁶³ böylece onların sorumluluklarının, hidayete erme ile başlayacağını belirtmişlerdir.

Bu faaliyetler (hasenât) içerisinde bazı eylemler diğerine nazaran ağırlığını ve özelliğini hissettirmektedir. Mesela, kötülüklerin iyi amellerle silineceği bildirilen Hud suresi 114. ayetin bağlamında özellikle namazın zikredilmesi, onun diğer eylemler arasında ayrı bir değere sahip olduğu şeklinde yorumlanmış¹⁶⁴ ve Allah'a imandan sonra salih amelin en büyüğünün ve en önemlisinin namaz olduğu bildirilmiştir.¹⁶⁵ Hud suresinde zikredilen ayette bu namazların vakitlerine de işaret edilmektedir. Bu vakitler 'Tarafeyin-nehar' ve 'Zülefen mine'l-leyl' kavramlarıyla belirtilmektedir. 'Tarafeyin-nehar/gündüzün iki tarafı' deyiminin tefsiri hakkında farklı görüşler bulunmaktadır.¹⁶⁶ Razi, en uygun görüş olarak 'gündüzün iki tarafında olduğu bildirilen bu vakitlerin sabah ve ikinci namazlarının vakti olduğu' izahını benimsediğini söyler.¹⁶⁷ 'Zülefen mine'l-leyl/gecenin yakın saatlerinde' ifadesi hakkında ise o, bunun, gece namazları olan akşam ve yatsı namazlarından sonra gelen başka bir vakte işaret ettiğini ve bu namazın vitir namazı olduğu kanaatini taşıdığını bildirmektedir.¹⁶⁸ Buna göre; namaz, özellikle de bu vakitlerde kılınan namazlar kötülüklerin silinip yok olması hususunda en önemli etkindir denilebilir. Bazı müfessirler, bu ayetin beş vakit namaza işaret ettiğini bildirerek¹⁶⁹ vakit namazların, iki vakit arasında işlenen günahları yok edeceği yorumunu yapmışlardır.¹⁷⁰

160 Mesela, 'Eğer kitap ehli iman etseler ve Allah'a karşı gelmekten sakınsalardı, muhakkak onların kötülüklerini örterdik ve onları Naim cennetlerine koyardık'. (Maide,5/65) ayeti böyle bir içeriğe sahiptir.

161 Bkz. Maide, 5/12, 65; Furkan, 25/70; Muhammed,47/2; Teğabün, 64/9.

162 Ebu's-Suûd, V/139;Ebû Hayyân VIII/74; Şevkânî V/39.

163 Alûsî, XVI/271.

164 İbn Atıyye, III/ 213.

165 Bkz. Sealibî.III,306.

166 Bkz. Taberî, XII/ 601-605; İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Tah: Mustafa es-Seyyid Muhammed ve arkadaşları, Mısır, 2000, VII/ 476-477; Süyutî, Celaleddin, *ed-Dürri'l-Mensûr*, Tah: Abdulmuhsin et-Türkî, Kahire, 2003, VIII/148-149.

167 Râzî, XVIII/74-75.

168 Râzî, XVIII/75.

169 Cumhur Ulema bu görüştedir. İmam Malik abdest ibadetini de namaza ekleyerek bu ayetteki hasenâtı, abdestin başlangıcından namazın bitimine kadar olan döneme hamletmiştir. Bkz. Sealibî, III/305.

170 Bağavi, Ebu Muhammed Hüseyin b. Mesud, *Meâlimu't-Tenzîl*, Tah: Heyet, Riyad, 1403, IV/204; Sealibi, III, 306; Hazin, Alauddin Ali b. Muhammed, *Lübâbu't-Tevîl fi Meâni't-*

Zira, bu ayetteki 'hasenât' ile ilgili sahabeden rivayetlere yer verilirken, İbn Mes'ud ve İbn Abbas bunun 'beş vakit namaz' olduğunu bildirmiştir.¹⁷¹

Böyle olmakla birlikte, bazı ayetlerde silinip örtüleceği bildirilen 'seyyiât'ın, özellikle küçük günahları ifade ettiğini de söylemek durumundayız. Nisa suresinde zikredilen 'Eğer size yasaklanan (günah)ların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin seyyiâtınızı (küçük günahlarınızı) örteriz ve sizi güzel bir yere koyarız.'¹⁷² ayeti ile Hud suresinde geçen 'Gündüzün iki tarafında (sabah, akşam) ve geceye yakın saatlerde namaz kıl; çünkü hasenât (iyilikler), seyyiâtı (kötülükleri) giderir.'¹⁷³ ayetindeki seyyiât, ayetlerin içeriğinden ve sebep-i nüzullerinden anlaşılacağı gibi direkt küçük günahları beyan eden bir siyakta sunulmuştur. Zira, Nisa suresindeki ayette geçen 'seyyiât' büyük günahların aksi olarak verildiğinden buradaki seyyiât'ın küçük günahları ifade etmesi hususunda neredeyse icma oluşmuştur.¹⁷⁴ Hud suresinde geçen ayette ise seyyiât ile (büyük günahları da kapsadığı söylenmekle birlikte)¹⁷⁵ küçük günahların kastedildiği, sebebi nüzulde açıkça görülmektedir. Bu ayetin, Hz. Peygambere gelerek şöyle diyen bir kimse hakkında nazil olduğu söylenmiştir: 'Cimanın dışında, kendi hanımına yaptığı her şeyi, kendisine haram olan bir kadına yapan adam hakkında ne buyurursunuz?' Bunun üzerine Hz. Peygamber de: 'Güzelce bir abdest alsın, sonra kalksın namaz kılsın.' deyince Allah Teala bu ayeti indirdi.¹⁷⁶ Başka bir rivayette ise şöyle bildirilmektedir: Bir adam Hz. Peygambere geldi ve : 'Ey Allah'ın Rasulü, şehrin uzak bir yerinde bir kadın gördüm, onunla cima etme dışında bir erkeğin kadına yapabileceği her şeyi yaptım. İşte huzurundayım, benim hakkımda vereceğin hükme razıyım, benim hakkımda dilediğin hükmü ver.' dedi. Hz. Ömer o sahabeye, 'Bunu gizlemiş olsaydın Allah da bu yaptığını açığa vurmaz gizlerdi.' dedi. Hz. Peygamber ise o adama cevap vermedi. Adam peygamberimizin huzurundan ayrılıp giderken Allah'ın

Tenzil, Mısır, tsz. II/375. Bazı alimler de, bu ayette zikredilen hasenât'ı namaza hamletmekle birlikte, buradaki namazın kötülükleri silmesinden, 'Kitaptan sana vahyolunanı oku, namazı da dosdoğru kıl. Çünkü namaz, insanı hayâsızlıktan ve kötülüğün alıkor.' (Ankebut,29/45.) ayetinde olduğu gibi, 'namazların kötülüklerden engellemesi' manasının anlaşılma ihtimali bulunduğunu bildirmişlerdir. (Bkz. Matürîdî, *Tevîlâtü ehli's-Sünne*, VI/192)

171 Süyutî, *ed-Dürü'l-Mensûr*, VIII/149,150: Mücahid ise ayette geçen hasenât'ın, 'Sühanel-lahi vel Hamdü Lillahi ve La İlahe İllellahu Vellahu Ekber' tespihatı olduğunu söylemiştir. Taberî, XII/616; Râzî, XVIII/76; Sealibi.III/305-306.

172 4.Nisa,31.

173 11.Hud,114.

174 Bkz. Zemaşerî, II/ 62; Beydâvî, II/71; Ebu's-Suûd, I/688 Şevkânî I/732.

175 Bkz. Alûsî, XII/486.

176 Râzî,XVIII/75.

Rasulü arkasından birini gönderip geri çağırdı ve ona, o anda nazil olan ‘*Gündüzün iki tarafında (sabah, akşam) ve geceye yakın sâ'atlerde namaz kıl; çünkü iyilikler, kötülükleri giderir. Bu, ibret alanlara bir öğüttür.*’ ayet-i kerimesini okudu.¹⁷⁷ Bir takım farklılıklarla buna benzer birkaç rivayet daha kaynaklarda zikredilmektedir.¹⁷⁸ Bu rivayetlere bakıldığında, seyyienin küçük bir günah mukabilinde kullanıldığı ve böylece hususi bir mana içerdiği görülmektedir. Zira bu sahabinin, yabancı bir kadınla şehvi arzuları doğrultusunda sınırlı bir ilişki yaşamış olduğu nakledilmektedir. Vuku bulan bu hadise her ne kadar hoş karşılanmayan bir eylem olsa da sonuçta şirk veya adam öldürmek gibi islam'da büyük günah sınıfına katılmayan küçük günahlar kategorisinde¹⁷⁹ olduğundan seyyie olarak adlandırılmıştır. Ancak tekrar belirtelim ki; Her ne kadar seyyie'nin böyle özel kullanımları vaki ise de bu, seyyie'nin şirk ve benzeri büyük günahları kapsamına mani değildir.¹⁸⁰

Bu izahlar doğrultusunda, Tekfirü's-Seyyiât bağlamında hasene ve seyyie ile ilgili yorumları şu üç başlık altında özetleyebiliriz: a- Hasenât sadece küçük günahları örter ve siler. Bu durumda da hasenât umumî, seyyiât hususi manaya (küçük günahlara) hamledilmiş olur. b- Hasenât, küçük günahların tümünü büyük günahların da bazılarını örter ve siler. Bu durumda seyyiât tahsis edilmiş olur. c- Hasenât, büyük ve küçük bütün günahları örter ve siler. Bu durumda küfür ve şirk gibi büyük günahları imha eden tevbe, iman ve benzeri eylemler, özel şart konumunda değerlendirilerek hasenât kapsamına alınmış olur. Yani, hem hasenât hem de seyyiât umum manaya hamledilmiş olur.¹⁸¹ Kanaatimize göre bu, diğerlerine nazaran daha tutarlı bir yaklaşımdır.

2.2. Tekfirü's-Seyyiât-Tevbe İlişkisi

Tekfirü's-Seyyiât konusunun tevbe ile bağlantılı olup olmadığı konusunda da görüş ayrılığı vardır. Zira, günahların örtülmesi için tevbe şart mıdır? meselesi de bu bağlamda ayrı bir tartışma konusudur. Bu konuya, küçük günahların ve büyük günahların örtülmesi şeklinde iki ayrı açıdan bakmak gerekir. Alimlerin bir kısmı, küçük günahların örtülmesi için tevbe şarttır derken, bazıları da şart olmadığı görüşündedirler. Küçük günahların örtülmesi için tevbeyi gerekli görmeyenler, büyük günahlardan kaçınmanın yeterli olacağı görüşündedirler. Yani, büyük günahlardan sakınanların küçük günahları örtüleceği va'd edildiğinden (Nisa, 31) onlar için ayrıca tevbe gerekmez. Diğer

177 Süyutî, *Esbâbu Nüzûl'l-Kur'ân*, Mısır, 1304, s.272.

178 Farklı rivayetler için bkz. Çetiner, I/504-507.

179 Krş. Alûsî, IV/ 516.

180 Izutsu, 301.

181 Bkz. Şevkânî II/738.

bir kısım alimler ise, küçük günahlar için tevbe, büyük günahlardan kaçınmayanlar hakkında şart koşarlar. Yani, büyük günahlardan kaçınmayanların küçük günahları örtülmeyeceğinden, onların tevbe etmesi gerekir. Ancak, ulema küçük günahların ibadetlerle örtülmesi hususunda büyük günahlardan sakınılmasının zorunlu olup olmadığı hususunda da ihtilaf etmişler, bazıları büyük günahlardan sakınılmasa da küçük günahların örtülebileceğini savunmuşlardır.¹⁸²

Büyük günahların örtülmesine gelince, bu da iki başlık altında değerlendirilebilir: a) Tevbe ile hasenât'ı ayrı kategoride sayanların ve sadece hasenâtın/iyi amellerin büyük günahları örtmeyeceğini iddia eden alimlerin görüşleridir ki, bu durumda büyük günahların örtülmesi için ayrıca tevbe şarttır. b) Hasenât'ın büyük günahları da örteceğini savunanların görüşleridir ki, bu durumda tevbenin şart olmadığı söylenmiştir.¹⁸³ Bazı ulema buna şu şekilde itiraz etmiştir: 'Eğer hasenâtın büyük günahları da örtüp tevbeye gerek olmadığı iddia edilirse, o zaman günahlar için tevbe emrinin hiçbir anlamı kalmaz.'¹⁸⁴

Dihlevî gibi bazı alimler 'kebîra'nın aksine 'sağîra', tevbe olmadan iyi amel-lerle silinir' görüşünde olmakla birlikte,¹⁸⁵ Ehl-i sünnet mensupları, hem aklî hem de nakli deliller göstererek, Allah'ın şirk ve küfür dışındaki bütün günahları,¹⁸⁶ dilerse -tevbesiz- bağışlayıp örteceğini kabul etmişlerdir.¹⁸⁷ Aslında Dihlevî'nin görüşü ile, Ehl-i sünnet mensuplarının, şirk ve küfür dışındaki bütün günahların tevbesiz bağışlanabileceği görüşü arasında çelişki yoktur. Dihlevî'nin, kebîra'nın silinmesini tevbeye bağlaması, onun bundan, şirk ve küfür gibi büyük günahları kastettiği aşıkardır. Yoksa bu, hiçbir büyük günahın tevbesiz bağışlanıp örtülmeyeceği anlamına gelmez. eş-Şernûbî ise 'Allah lutfuyla muamele ederse, günahın büyüğü-küçüğü (tevbe olsun olmasın) tümünden hasenâta çevrilir.'¹⁸⁸ diyerek sufi meşrep bir bakış açısı getirmiştir.

Günahların affi için tevbe zorunlu gören Mutezile ise, ehl-i sünnetin görüşünü reddederek tevbe etmeden veya kötülüğü bağışlatacak değerinde daha önemli iyilikleri olmadan büyük günah işleyen birini affetmenin yanlış olduğunu, dolayısıyla Allah için böyle bir affin caiz olmadığını savunmuşlardır.¹⁸⁹

182 Matürîdî, *Tevîlâtü Ehlî's-Sünne*, III/145.

183 Alûsî, XII/485-486.

184 Alûsî, XII/486.

185 Dihlevî, Şah Veliyyullah b.İbrahim, *Huccetullahu'l-Bâliğa*, Kahire, tsz. I/165.

186 4.Nisa,48, 116.

187 Matürîdî, *Tevîlâtü ehlî's-Sünne*, III/145.

188 Eş-Şerhunî, Abdülmecid, *Şerhu'l-Hikemi'l-Ataiyye*, Beyrut, 1997, s.58.

189 Esasen bu tartışmanın bir yönü, iki mezhep arasındaki imanla ilgili görüş ayrılığına dayanmaktadır. Nitekim Ehl-i sünnet, iman alanı ile amel alanını ayırdığı ve iman ilkelerini

Ancak, Mutezili düşüncede tevbe şartı, yalnızca büyük günahlar için gündeme getirilerek, küçük günahların duaya ve tevbeye ihtiyaç duymadan bağışlandığı kabul edilmiştir.¹⁹⁰ Mürcie ise, 'haramı haram helali helal saymadığı müddetçe, ne tür günah işlenirse işlensin kişinin günahları, tevbe etmesine gerek kalmaksızın bağışlanır.' der.¹⁹¹ Görüldüğü gibi, Mutezile ve Mürcie bu konuda iki aşırı ucu temsil ederken ehl-i sünnet, büyük olsun küçük olsun her bir günahın tevbesiz bağışlanmasını Allah'ın dilemesine bağlı kılarak mutedil ve ihtiyatlı bir görünüm sergilemektedir.

İlk bakışta Tahrim suresinin 8. ayeti, günahların örtülmesi ve silinmesi için, nasuh bir tevbenin yapılma zorunluluğunu çağrıştırmaktadır. Bu ayette '*Ey iman edenler! Allah'a içtenlikle tövbe edin. Umulur ki, Rabbiniz sizin kötülüklerinizi örter*' ifadeleri seyyiâtın örtülmesi için illet gibi gözükse de bu, az önce değindiğimiz, '*Eğer size yasaklananların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin seyyiâtınızı örteriz*' (Nisa,4/31) ayetindeki şart gibi konu ile ilgili tek illet hükmünde değil¹⁹², illetlerden biri hükmündedir. Aynı konudaki diğer ayetlerde, farklı eylemlerin de seyyiâtın örtülmesi hususunda birer gerekçe olduğunu görmüştük. Dolayısıyla, bazı büyük günahlar ve kötülüklerin örtülmesi için tevbe ve pişmanlık şartı var iken küçük günahların, direkt hasenât/iyilikler ile telafi edildiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda hasenât bir nevi tevbe hükmündedir. Râzî'nin de, '*Allâh onların kötülüklerini iyiliklere çevirir.*' cümlesinin, her tevbenin makbul olduğuna delalet ettiğini bildirmesi¹⁹³ O'nun da yapılan bir iyiliğin tevbe hükmünde olduğu fikrini benimsediğini göstermektedir.

2.3. Tekfirü's-Seyyiât'ın Mahiyeti

'Kötülüklerin/günahların örtülmesi, silinmesi, değiştirilmesi' anlamını ifade eden Kur'ânî ifadeler, daha önce de değindiğimiz gibi, ayetlerde farklı formatlarda karşımıza çıkmaktadır. İlk bakışta 'tekfirü's-seyyiât' kötülüklerin örtülmesini, 'izhâbu's-seyyiât' kötülüklerin giderilmesini/silinmesini, ve 'tebdîlü's-seyyiât' kötülüklerin değiştirilmesini ifade etmektedir. Bu terkip-

benimsemesi şartıyla ameli alanda büyük günah işleyenleri de mü'min saydığı, dolayısıyla bunların ilahî affa mazhar olabileceklerini kabul ettiği halde, Mutezile bunu reddetmiş, inkar veşirkten uzak olsa bile, diğer büyük günahları işleyen de tevbe etmeden öldüğü takdirde imandan çıkacağını ileri sürmüştür. (Çağrıcı, Mustafa, *Af' mad.* İslam Ansiklopedisi, DİA, I/394-495.)

190 Ehl-i sünnet buna karşı çıkarak, küçük günahların duaya ve tevbeye ihtiyaç duyulmadan kesin bağışlandığı görüşünün yanlış olduğunu belirtmiştir. (Bkz. Öge, s.98.)

191 El- Eş'arî, *Makalat*,I/132; el-Malatî, s.46; es-Sabûnî, Nureddin Ahmed b. Mahmud, *el-Bidaye fî Usulî'd-Dîn*, Nşr.Bekir Topaloğlu, Ankara, 1995, s.80.

192 Krş. Matürîdî, *Tevîlâtü ehlî's-Sünne*, III/145.

193 Râzî. XXIV/112.

lerin her birinin diğeriyle aynı anlam kapsamında buluşabilecek bir yapıya ve birbirlerinin yerinde kullanılacak özelliklere sahip olabileceği söylenmekle birlikte,¹⁹⁴ ‘tekfîrû’s-seyyiât’ lafzının mecaz ifade ettiği bildirilirken¹⁹⁵, ‘izhâbü’s-seyyiât’ ile ‘tebdilû’s-seyyiât’ ifadelerinin de bunu beyan edici nitelikte olduğu görülmektedir. Ayrıca ‘tekfîr’us-seyyiât’ kavramı, diğerlerine nazaran daha teknik olduğundan ve zikredildiği ayetlere oranla hem daha çok hem de içerik bakımından daha detay bilgiler verdiği için temel kavram olarak düşünülebilir. Dolayısıyla bu kavramların her biri ‘kötülüklerin/günahların örtülmesi, imha edilmesi, silinmesi, değiştirilmesi’ gibi bir anlama hamledilmiş ve böylece bu kavramlar birbirleriyle bağlantılı kılınmıştır.¹⁹⁶ Her ne kadar bu kavramlar bir birlerinin yerine eş anlamlı (müteradif) olarak yorumlanmışlarsa da bunları birbirlerinin anlamına hamletmeden, direkt lafzî manalarıyla her birini -diğerinden bağımsız olmamak kaydıyla- ayrı kategoriler gibi düşünmek de mümkündür. Bu durumda her birinin diğeriyle yansıyan bir yönü bulunmaktadır. Bu da şu demektir: Kötülüklerin silinmesi ve değiştirilmesi (izhâbü’s-seyyiât ve tebdilû’s-seyyiât) kötülüklerin örtülmesinin (tekfîrû’s-seyyiât’ın) daha açık bir ifadesidir. Kötülüklerin örtülmesi (tekfîrû’s-seyyiât), kötülüklerin silinmesinin veya iyiliklerle değiştirilmesinin (izhabu’s-seyyiât ve tebdilû’s-seyyiât’ın) farklı bir anlatımıdır. Kötülüklerin iyiliklerle değiştirilmesi (tebdilû’s-seyyiât), kötülüklerin silinmesinin (izhabu’s-seyyiât’ın) ve örtülmesinin (tekfîrû’s-seyyiât’ın) ayrı bir izahıdır. Görüldüğü gibi bu kavramlar her halükârda birbirleriyle sıkı bir ilişki içerisindedir. Dolayısıyla temel kavram olarak belirlediğimiz ‘tekfîrû’s-seyyiât / kötülüklerin örtülmesi’ ifadesinde ilk etapta akla, kötülüklerin ve günahların silinmesi veya iyiliklerle değiştirilmesi fikri gelmektedir.

Ancak bu ifadelerin, özellikle de tekfîrû’s-seyyiât’ın keyfiyeti problem arz etmektedir. Bu konuda birtakım farklı görüşler ileri sürülmüştür. Zira, kö-

194 Alimler, ‘Tekfîrû’s-Seyyiât’ ‘Tebdîû’s-Seyyiât’ ve ‘İzhâbü’s-Seyyiât’ formatlarını, zikri geçen ayetlerde birlikte değerlendirerek, bunların her birini diğeriyle aynı anlam çerçevesinde yorumlamış ve izah etmişlerdir. Mesela; Tekfîr kavramını, izhâb (Bkz. Alûsî, IV/510) tebdil (Bkz. Nisâbüri, XVI/22) izale (Bkz. İbn Atıyye, I/556; Ebû Hayyân III/244) ve imha (Bkz. Beydâvî, II/71; Ebu’s-Suûd, I/688) kavramlarıyla yorumlayan müfessirler, aynı şekilde İzhâb kavramını tekfîr kavramıyla (Bkz. Zemahşerî, III/243; Beydâvî, III/151; Ebû Hayyân V/270; Ebu’s-Suûd, III/99; Alûsî, XII/483), tebdil kavramını da imha kavramıyla (Bkz. Zemahşerî, IV/372; Beydâvî, IV/131; Şevkânî, IV/118; Ebu’s-Suûd, IV/196; Alûsî, XIX/50) açıklamak suretiyle, bunları bir birlerinin müteradifi gibi değerlendirmişlerdir.

195 Ebu Ubeyde Ma’mer b.el-Müsenna, *Mecâzu’l-Kur’an*, Tah: Muhammed Fuad Sezgin, Kahire, tsz. I/12.

196 Bkz. Alûsî, XIII/ 212; IV/515; XIX/ 67; XII, 483.

tülüklerin/günahların örtülmesi, silinmesi veya iyiliklerle değiştirilmesi, keyfiyet bakımından müphem bir durumdur. Bu ayetlere ilk bakışta, vuku bulan seyyiât'ın (nahos, çirkin, kötü bir eylemin), hasenât (hoş, güzel ve iyi bir amel) ile örtülme veya silinme yahut kötü amelin iyi amel ile değiştirilme meselesi dikkat çekerken bunların nasıl, ne şekilde ve ne zaman olacağına dair bilgilerin yer almadığı görülmektedir. Yani, vadedilen bu örtme, silme, değiştirme hadisesinin, bu dünyada mı, ahirette mi olacağı, silme olayının hafıza ile mi amel defteriyle mi ilgili olduğu, değiştirme vakasıyla neyin kastedildiği hususu kapalıdır ve bu konuda müfessirler, bu üç kavramla zikredilen ilgili tüm ayetleri birlikte değerlendirerek değişik yorumlar yapmışlardır. Bunları iki ana başlık altında toplayabiliriz:

2.3.1. Seyyiât'ın Örtülmesinin Keyfiyeti ile İlgili Görüşler

a- Seyyiât'ın silinerek örtülmesi: Bu, seyyiât'ın hiç işlenmemiş gibi silinip örtülmesidir.¹⁹⁷ Yani, Allah'a itaat ve O'nun rızasına uygun işler, Allah'a asi olmaktan dolayı meydana gelen suç ve günahları örter, silip yok eder.¹⁹⁸ Bu silinmenin keyfiyetinin de, ya kötülüğün izlerinin kalpten silinip kişiye unutturulması veya hafaza meleklerinin divanından silinmesi şeklinde olduğu söylenmektedir.¹⁹⁹ Hud suresindeki '*iyilikler, kötülükleri giderir (siler).*' ifadesi bunu bildirmektedir. Yani, o kötülükleri örter ve amel sahifelerinden onları imha eder/siler.²⁰⁰ Ra'd suresinin 13. ayetini de bu manaya hamleden müfessirler vardır.²⁰¹ Bu ayette, '*Allah (kitaptan) dilediğini imha eder/siler, dilediğini sabit tutar.*' ifadesini bazı müfessirler, 'Hafaza meleklerinin yazmış olduğu amellerden sevap ve azap gerektirmeyecek olanlar, onların tuttukları amel defterinden silinir' şeklinde yorumladıkları gibi²⁰² 'Allah, bir kulun işlediği kötülüğün akabinde hemen iyilikte bulunup o kötülüğü taat ile sonlandırır o taati sabit tutar, kötülüğü mahveder, siler' şeklinde de tevil etmişlerdir.²⁰³ Bu ayetlere ve hakkında yapılan yorumlara göre; kötülükler ve günahlar, iyi amellerle imha edilip yok hükmünde sayılır.

197 Zemaşşerî, II/63; Şevkânî, II/738; Ebû Hayyân III/244.

198 Taberî, XII/611.

199 Alûsî, IV/ 515.

200 Alûsî, XII/ 483.

201 Bu ayeti bu manaya hamletmeyen müfessirler, bir önceki ayette (Ra'd,38) geçen 'Her ecel için bir yazı vardır' ifadesinde ihtilaf ettiklerinden 'Allah dilediğini mahveder, dilediğini sabit tutar' ayeti hakkında da farklı görüşler beyan etmişler, dolayısıyla bazı alimler de Ra'd, 39. Ayetini 'Allah dilediği amelleri amel defterinden siler, dilediğini sabit tutar' şeklinde anlamışlardır. (Bkz. Râzî, XIX/66; Mâverdî, Ali b. Muhammed, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, Beyrut, 2007, III/117-118.)

202 Bkz. Bağavî, IV/325.

203 Mâverdî, III/118.

b- Seyyiâtın tebdil edilerek (değiştirilerek) örtülmesi: Bundan, kötü fiillerin zıtları ile, yani hasenât ile değiştirilerek üzerinin örtülmesi kastedilmektedir.²⁰⁴ Furkan suresindeki *'Allâh onların kötülüklerini iyiliklere çevirir.'* (Furkan, 25/70) fadesi de bunu bildirmektedir.²⁰⁵ Bu ayetteki 'tebdîl' zat ve sıfattaki değişiklikler olarak yorumlanmakla birlikte, seyyie ve hasenenin öz-neleri ve sonucuna göre gerçekleşen değişiklikler olarak da değerlendirilmiştir. Konu ile ilgili yorumlar şöyledir:

Seyyiâtın hasenât'a tebdili, bir amelden sonra başka bir amelin vuku bulunması, yani seyyie'den sonra hasene'nin gerçekleşmesi ve ortaya çıkmasıdır. Kısacası, amelde değişimin yaşanmasıdır. Allah Teala o kimselerin müşrik iken yaptıkları kötü amelleri, Müslüman olarak güzel ameller işleme haline çevirir. Buna göre Allah, onların şirkini imana, zinalarını iffete ve namusa, önceden müminleri öldürme durumunu müşrikleri öldürme haline çevirir. Böylece Allah Teala sanki onlara, onları bu salih amellere muvaffak kıldığını ve onların bu sayede o mükâfatları hak ettiklerini müjdeler.²⁰⁶ Dolayısıyla kötülüklerin yerine iyilikleri yapmak (habis-tayyib değişimi),²⁰⁷ şirkten imana, şerden hayra dönmek, zinadan sonra iffetli yaşamak²⁰⁸ cehaletten kurtulup ilim elde etmek gibi değişimler seyyiâtın hasenâta dönüşmesi anlamına gelmektedir.²⁰⁹

Seyyiâtın hasenât'a tebdili, kötülüklerin direkt hasenâta dönüşmesi, kötülüklerin yerine iyiliklerin getirilmesidir.²¹⁰ Yani bu, var olan bir seyyienin dönüşüm yaşayarak farklı bir şekilde hasene olarak ortaya çıkması anlamına gelir. Buna göre, günah ve kötülükler taate dönüşür,²¹¹ geçmiş kötülükler imha edilip onların yerine iyilikler ve taatlar konularak²¹² amel defterine haseneler yazılır.²¹³

204 Kılıç, s. 387.

205 Alûsî, IV/515.

206 Râzî, XXIV/112.

207 Ebu's-Suûd, IV/196.

208 Bağavî VI/97; İbn Cevzî, VI/ 107; Mâverdi, IV/158.

209 Bkz. Taberî, XVII/ 516-520.

210 Bu dönüşümün mahiyetini beyan eden şöyle bir rivayet vardır: 'Ahirette kula amel defteri verilince seyyiâtını okur, okudukça onların (bir nesnede yavaş yavaş renk değişiminin oluşumu gibi) haseneye çevrildiğini görür ve bu okuma bu şekilde tamamlandıktan sonra 'İşte kitabım, gelin okuyun (Hakka, 69/19) der. (Süyuti, *ed-Dürr*. XI/221)

211 İbn Kesîr, X/326.

212 Ebu's-Suûd IV/196; Alûsî, XIX/515.

213 Bağavî, VI/ 97; Alûsî, XIX/219.

Seyyiâtın hasenât'a tebdili, seyyiâtın karşılığının yani cezanın ve ikabın mükâfata çevrilmesi anlamındadır.²¹⁴ Diğer bir ifade ile bu, amel defterine kötü amellerinin yerine hiç yapmadığı iyi amellerinin yazılması şeklinde olmayıp,²¹⁵ kötü amellerin karşılığı olan her bir günahın sevaba, cezanın mükâfata dönüştürülmesidir.²¹⁶

Seyyiâtın hasenât'a tebdili, amelden ziyade kişilikteki değişikliktir. Buna göre, kâfirin mümin olması, asinin itaatkâr olması seyyiâtın hasenâta tebdili demektir. Kişi, yaşamış olduğu bu değişimle vafedilir ve amel defterine öylece yazılır.²¹⁷

Seyyiâtın hasenât'a tebdili, kişi de masiyet melekesi ve dürtülerinin iyilik ve taat melekesine dönüşmesidir.²¹⁸ Yani, seyyie melekeleri kaybolur, yerine iyilik melekeleri oluşur.²¹⁹

Seyyiâtın hasenât'a tebdili, Allah'ın bağışlamasıdır.²²⁰ Bu görüşte olanlara göre de seyyiâtın hasenâta tebdili, kötü amellerin iyi amellere dönüşmesi anlamında olmayıp, Allah'ın günahkar kulunu bağışlaması ('Afv ve Ğufrân' sıfatının tecellisi) şeklinde yaşanan değişimdir.²²¹ Kısaca, kötülükler hasenâta dönüşmeyip, hasenâttan dolayı kötülüğün tesiri silinecektir.²²²

Hasenât'ın seyyiâtı silmesi veya seyyiât'ın hasenât ile değiştirilmesi ile ilgili değişik işaret yorumları da yapılmıştır. Kuşeyrî, Letâifu'l-İşârât adlı tefsirinde bunları şu şekilde sıralamıştır: (Hasenât olan) Allah'a kurbiyyet/yakınlık (seyyiât olan) günahları, (hasenât olan) pişmanlık (seyyiât olan) suç, (hasenât olan) göz yaşı (seyyiât olan) kusurları, (hasenât olan) irfan/Allah'ı hakkıyla tanımak (seyyiât olan) isyanı, (hasenât olan) istiğfar (seyyiât olan) günahıta ısrarı, (hasenât olan) birisine yardım elini uzatmak, (seyyiât olan) onun suç işlemesini, (hasenât olan) din kardeşini affetmek (seyyiât olan) onun kin ve nefretini, (hasenât olan) cömertlik (seyyiât olan) dilenmeyi, (hasenât olan) insanlara hüsn-i zan'da bulunmak (seyyiât olan) su-i zannı, (hasenât olan) doğruluk (seyyiât olan) kendini beğenme duygularını, (hasenât olan) ihlas (seyyiât olan) riya'yı örter, siler ve yok eder.²²³

214 Alûsî, a.y.

215 Alûsî, XIX/67.

216 Mâverdî, IV/158; Râzî. XXIV/112.

217 Süleyman b. Ömer, *Fütûhatü'l-İlâhiyye (Cemel)*, Mısır, tsz. III/268; Şevkânî, IV/118.

218 Ebu's-Suûd IV/196; Süleyman b. Ömer, III/268.

219 Alûsî, XIX/67.

220 Süleyman b. Ömer, III/268.

221 Şevkânî, IV/118.

222 Kılıç, s.387.

223 Kuşeyrî, III/ 165.

Hasenât'ın seyyiât'ı silmesi, iyiliklerin, dünyada yaşanan bela ve musibetleri bertaraf etmesi anlamında da düşünülebilir. Zira, bazı hadis-i şeriflerde buna temas edilir.²²⁴ Ayrıca; seyyiât'ın örtülmesi, silinmesi, sadece hasenât ile de sınırlı değildir. Dünya hayatında çekilen her türlü sıkıntıların mü'minler için bir değer olduğu ayetlerde zikredilirken,²²⁵ bunlarla kişinin günahlarının bir kısmının örtüleceği ve silineceği yine hadis-i şeriflerde yer alır.²²⁶

2.3.2. Seyyiâtın Örtülmesinin Zamanı ile İlgili Görüşler

Seyyiât'ın hasenât ile örtülmesi, silinmesi, yer değiştirmesi meselesinin, bu dünya hayatında mı yoksa ahiret hayatında mı gerçekleşeceği konusunda iki farklı görüş vardır:

a- Seyyiâtın silinmesinin veya tebdilinin bu dünya hayatında gerçekleşeceğini söyleyenler. İbn Abbas, Hasan-ı Basri, Mücahid ve Katade'nin bu görüşte olduğuna dair rivayetler nakledilmektedir.²²⁷ Bu görüşü benimseyen alimler de, şirkin imana, zinanın iffete gibi dönüşümlerinin bu dünyada gerçekleşmesini gerekçe göstererek²²⁸ kötülüklerin örtülmesinin ve iyiliklere çevrilmesinin bu dünyada olacağını bildirmişlerdir.²²⁹ Böylece Allah Teala sanki onlara, onları bu salih amellere muvaffak kıldığını ve onların bu sayede o mükafatları hak ettiklerini müjdelemiştir.²³⁰

b- Seyyiâtın silinmesinin veya tebdilinin ahirette gerçekleşeceğini söyleyenler. Selman, Saîd b. Müseyyeb, Ali b. Hüseyin ve Amr b. Meymun'un da bu görüşte olduğu bildirilir.²³¹ Bu görüşü benimseyen alimlere göre ise, kötü-

224 Mesela, 'sadaka, kötü sondan (su-i hatimeden/imansız ölmekten) kişiyi engeller.'; 'Sadaka, bela ve musibetlerden yetmiş kapıyı kapatır.' (Münavi, Abdurrauf, *Feyzu'l-Kadir*, Mısır, 2003, IV/309.) gibi rivayetler, bu konuda sunacağımız pek çok hadis-i şeriften sadece bir kaçıdır.

225 Konu ile ilgili tevbe suresi 120. ayeti bu içeriktedir. 'Çünkü onların, Allah yolunda çektikleri susuzluk, yorgunluk, açlık, kâfirleri öfkelenmek üzere bir yere adım atmaları ve düşmana karşı herhangi bir başarı kazanmaları gibi hiçbir olay yoktur ki karşılığında kendilerine iyi bir amel yazılmış olmasın. Şüphesiz Allah, iyilik yapanların mükâfatını elbette zayi etmez.'

226 Konu ile ilgili hadis-i şeriflerde şöyle bildirilir: 'Bir mü'minin parmağına batan bir diken acısı bile, ağacın yapraklarını döktüğü gibi, Allah onunla o mü'minin seyyiâtından bir kısmını siler, süpürür.' Buharî, *Kitabu'l-Merda*, 3; 'Mü'mine batan bir diken veya benzeri bir şey karşılığında kendisine bir derece yazılır ve hatalarından bazısı imha edilir.' Müslim, *Kitabu'l-Birr*, 14; Tirmizî, Muhammed b. İsa, *Sünen-i Tirmizî*, Cenaiz, Sevalu'l-Merid, Beyrut, 2001, III/297.

227 Mâverdî, IV/158.

228 Hâzin, III/380.

229 Bkz. Alûsî, XIX/67, Bağavî. VI/97.

230 Râzî, XXIV/112.

231 İbn Cevzî, VI/ 107.

232 Bağavî. VI/97., İbn Cevzî, VI/ 107.

lüklerin iyiliklere çevrilmesi ahiret hayatında olacak²³² ve bu, Allah'ın ahirette bazı kullarına özel lütfu olarak²³³ amel defteri arz edilirken vuku bulacaktır. Alimler, bu görüşlerini hadis-i şeriflere dayandırmaktadırlar. Bu konudaki hadislerin bazılarında, 'ahirette kula amel defteri arz edilirken onun kendine ait bazı günahlarını göremediği, Cenab-ı Hakk'ın bu günahları silip onların yerine hasene yazdığı'²³⁴ şeklindeki rivayetler, kulun bazı günahlarla muhatap olmadan direkt silinmiş olarak amel defterini alacağını göstermektedir. Bu tebdilin ahirette olacağını söyleyenlerden bazılarına göre de, ahirette amel defterinde iyilikler ve kötülüklerin tümü gözükür, yapmış olduğu kötülüklerden zarar görmeden²³⁵ onlar amel defterinde hemen haseneye çevrilir ve yazılır.²³⁶

2.4. Tekfiru's-Seyyiât'a Farklı Yaklaşımlar

Tekfiru's-seyyiât konusu; a- Hadis-i şerifler açısından, b- Müminlerin seyyiâtının örtülmesi ile kafirlerin seyyiâtının örtülmesi arasındaki ilişki açısından ve c- Negatif açıdan da irdelenebilir:

a- Kur'ân bağlamında işlediğimiz bu konu pek çok hadis-i şerifte de ele alınmaktadır. Muhtelif başlıklar altında konu ile ilgili birçok rivayeti barındıran hadis külliyatı, yine bu konudaki rivayetlerin toplanarak müstakil birer eser oluşturmasına kaynaklık etmektedirler. Farklı kavramlar ve daha geniş/detay bilgilerle sunumu yapılan günahların bağışlanması hadisesi²³⁷, Kur'ân bağlamında baktığımız bu konuyu daha da netleştirir ve bazı konularda kapalılığı giderir mahiyettedir. Birkaç hadis-i şerif'i zikretmek suretiyle, konunun Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından nasıl dile getirildiğini örnek olarak sunmak istiyoruz. *'Allah seyyie'yi hasene ile mahveder.*²³⁸ *'Beş vakit namaz, aradaki bütün*

233 Alûsî, XIX/67.

234 İlgili hadis-i şerifler için bkz. Taberî, XVII/520; Hazin, Ali b. Muhammed, *Lübâbu't-Tevîl fi Meâni't-Tenzîl*, Mısır, 1306, III/380.

235 Bkz. İbn Kesir, X/327.

236 Alûsî, XIX/67; Süyutî, *ed-Dürü'l-Mensûr*, XI/221-224.

237 Bu rivayetlerde, seyyiâtı silecek Kavli, Fi'li ve Kalbî pek çok hasene çeşitlerine rastlanmakla birlikte, farklı ve çeşitli terimlerin kullanımı, günahların nasıl ve ne şekilde silinip örtüleceğini göstermesi bakımından ayrı bir öneme haizdir. Bu hadis-i şerifler de konu genellikle şu kavramlarla işlenmektedir: Tekfir ve türevleri: *'Yükeffiru'l-Hataya, Yükeffiru ma kablehu'*, Mahv ve türevleri: *'Muhiye anhu Aşru Seyyiât'*, Huruc ve türevleri: *'Yebrucu minéz-Zünub'*, *'Haraca min Zünubihî'*, Ğasl ve türevleri: *'Yeğsilu'l-Hataya'*, Hatt ve türevleri: *'Tebuttu Hatietün'*, Tehafüt (atılmak, dökülmek) ve türevleri: *'Tehafete anhu zünübühu'*, İstılal (çekip çıkarmak): *'Yestellü'l-Hataya'*, İzab (eritmek): *'Yüzübu'l-Hataya'*. Kavramlarla ilgili hadis-i şerifler için bkz. Wensinch ve Arkadaşları, *Mu'cemu'l-Müfhehres li elfazi'l-Hadisi'n-Nebeviyyi*, Leiden, 1936, Ayrıca bkz. Bkz. el-Ezraî, a.g.e., s.45 vd.

238 Ahmed b. Hanbel, VI/189.

*günah ve hataları örter.*²³⁹ 'Nerede olursan ol, Allah'tan kork ve kötülük yaptığın zaman akabinden onu mahvedecek bir iyilikte bulun.'²⁴⁰ 'Bir kötülük yaptığın zaman hemen onu imha edecek bir iyilik yap. Gizli yapılan kötülüğe karşı gizli, aşikâr kötülüğe karşı aşikâr bir iyilikte bulun.'²⁴¹

b- Tekfiru's-Seyyiât konusunda, kafirlerin seyyiât'ının örtülmesi ile mü'minlerin seyyiât'ının örtülmesi arasında bir irtibatın bulunup bulunmadığı meselesi, akla gelebilecek diğer ihtimaldir. Daha önce, kafirlerin, küfür içerisinde buldukları dönemde yaptıkları kötülüklerin tümünün, tevbe edip iman dairesine girmek şartıyla örtülüp silineceğini bildiren ayeti-i kerimelerin bulunduğunu belirtmiştik. Bu durum, mü'minlerin büyük-küçük günahları hakkında af ve mağfiret talep etmeleriyle benzerlik arzeder. Ancak, kâfirlerin seyyiâtının örtülmesi ile mü'minlerin seyyiât'ının örtülmesi bazı yönlerden uyuşmaz. Şöyle ki; Mü'minlerde, yaptıkları her hangi bir hasene ile onun mukabili bir seyyie'nin örtülmesi veya hasene türü bir eylem bulunmaksızın onların bağışlanması muhtemel iken, kâfirlerde, küfür dönemi içerisinde yaptıkları en küçük bir hasenenin bile, değil seyyiâtı silmek, hiçbir şekilde kendilerine fayda temin etmeyeceği Kur'ân'ın beyanıyla sabittir. Dolayısıyla, kâfirin hidayete ermesiyle geçmiş bütün günahlarının silinmesi kendisi için büyük bir avantaj gibi gözükse de, mü'minin de hayatı boyunca yapmış olduğu her türlü hasenâtın kendisine yönelik önemli bir değer ve avantaj olduğu şüphe götürmez.

c- Bu konuya (iyiliklerin kötülükleri örtmesi ve silmesi meselesine) zıt/ters açıdan bakmak da mümkündür. Yani, Kur'ân'da Tekfiru's-Seyyiât'ın dönüşümü olan 'kötülüklerin iyilikleri örtmesi ve yok etmesi' de çeşitli ayetlerde ele alınmaktadır.²⁴² Kur'an'daki bazı ayetlerden hareketle, 'Allah, kötü-

239 Bu mealdeki hadis-i şerifler için bkz. Süyutî, *ed-Dürri'l-Mensûr*, VIII/157-168.

240 Süyutî, Celaleddin, *Câmius-Sağîr*, Mısır, tsz. I/6.

241 Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, Tah: Hamdi b. Abdulmecîd, Musul, 1983, XX/175.

242 Bu konuda farklı algılamalar ve farklı yorumlardan dolayı Ehl-i sünnet ile Mutezile arasında görüş ayrılığı vardır. Şöyle ki; Ehl-i sünnet'in, 'yapılan iyi bir eylemi o esnada batıl edecek bir kötülük sergilendiği takdirde, o iyi eylemin sevabı (Bkz. Beydâvî, I/ 158; Ebû Hayyân II/ 321) veya kendisi ibtal edilir' (Râzî, VII/54) görüşünde olduğu bildirilir. Yani, şirkin dışında hiçbir seyyie, önceden yazılmış bir haseneyi düşürmez. (Sealibi, I/519) Mutezile ise, büyük günah işleyenin ebedi cehennemde kalacağını kabul ettiğinden, yapılan bir kötülüğün, önceden yapılmış bir haseneyi hatta tümünü silebileceği görüşündedir. (Bkz. Zemaşerî, V/529. Dîpnot) Mutezile'nin, büyük günah işleyenin bütün iyi amellerinin düşürüleceğini söylemesi elbette kabul edilemez. Ancak, Ehl-i sünnet alimlerinin bir kısmının benimsediği 'yapılan hiçbir iyi amel kötülüklerle düşürülmez' görüşü de ayetlerin zahiriyle ve bazı hadis-i şeriflerle örtüşmez. Zira, bazı hadis-i şeriflerde, bir kısım kötü eylemlerin, mü'minlerden bazı iyi amelleri götürüleceği bildirilmektedir. (Bkz. Müslim, Birr, 15; Tirmizî, Zühd, Şe'nu'l-Hisab, IV/613.)

lükleri iyiliklerle mahvettiği gibi bazı iyilikleri de akabinde yapılan kötülükle mahveder' şeklinde yorum yaparak bu dönüşüme dikkat çeken müfessirler bulunmaktadır.²⁴³ Bu konu da 'Habt' ve 'Batal' kavramları ve türevleri ile işlenmektedir. '(İyi) amellerin boşa çıkması, düşmesi/düşürülmesi' karşılığında 'Habtu'l-A'mal/İhbatu'l-A'mal' ve 'Batalu'l-A'mal/İbtalu'l-A'mal' formatlarıyla zikredilen²⁴⁴ ve 'yapılan kötü ameller sebebiyle müstehak olunan sevabın²⁴⁵ veya amelin iptal edilmesi,²⁴⁶ ahirette hiçbir fayda ve mükafattan istifade edilememesi' anlamında yorumlanan²⁴⁷ bu ayetler²⁴⁸ müşrik/kafir/münafıklar ile müminleri muhatap almaktadır. Buna göre; bu bağlamda zikredilen ayetlere iki açıdan bakılabilir:

c.1. Müşriklerin / Kafirlerin / Münafıkların (iyi) Amellerinin Boşa Çıkması / Düşmesi

Tekfirü's-seyyiât konusunda bahsettiğimiz gibi, müşriklerin ve kâfirlerin kötü amellerinin düşmesi tevbe ve iman şartına bağlıdır. Bu şartlar yerine gelmez, iman gerçekleşmezse, kâfirlerin yaptıkları kötü amellerinin iyiliklerle silinmesinin söz konusu olamayacağı gibi, yaptıkları iyiliklerin düşürüleceği de bizzat Kur'ân'da beyan edilmiştir. Bu bağlamda (habt/ihbat kavramıyla) zikredilen on üç ayet, müşrik/kâfir/münafıklar'ı muhatap alarak onların iyi amellerini düşüren kötü eylemleri şu şekilde sıralamaktadır: İnkâr etmek,²⁴⁹ şirk koşmak²⁵⁰, Allah'ın ayetlerini²⁵¹ ve ahireti yalanlamak,²⁵² nifak,²⁵³ dünya hayatını tercih etmek,²⁵⁴ Allah'ın rızasını gözetmemek.²⁵⁵

243 Maverdî,III/118.

244 Zemahşerî, özellikle 'Habtu'İhbat' kavramının, 'Tekfir'u-Seyyiât'ın aksine, Kur'ân'daki kullanımlarıyla, 'yapılan hatalar/kötülükler sebebiyle iyiliklerin sevabının düşmesi' anlamında olduğunu bildirir. (Bkz. Zemahşerî, II/63.) Yine o, 'Batal/İbtal' kavramının da 'Habtu'İhbat' ile aynı anlamda olduğu görüşündedir. (Bkz. Zemahşerî, V/529)

245 Beydâvî, I/158; Ebû Hayyân II/321.

246 Râzî, VII/54.

247 Krş.Râzî, VI/40.

248 'Habtu'l-A'mal/İhbatu'l-A'mal' bağlamında Kur'an'da on altı ayet yer almaktadır. (Bkz. Muhammed Fuad Abdulkaki, *el-Mu'cemül-Müfrehes*, 'hbt' mad. s.193) Yine, Kur'an'da 'Batalu'l-A'mal/ İbtalu'l-A'mal' bağlamında Bakara,2/264 ve Muhammed,47/33. ayetleri olmak üzere iki ayet geçmektedir.

249 3.Al-i İmran,22; 5.Maide,5; 33.Ahzab,19; 47.Muhammed,32.

250 6.En'am,88; 9.Tevbe,17.

251 47.Muhammed,9.

252 7. A'raf,147; 18.Kehf,105.

253 5.Maide,53; 9.Tevbe,69.

254 11.Hud,16.

255 47.Muhammed,28.

Alimlere göre, yapılan iyilikler müminin kötü amellerini nasıl düşürüyor ise, kafirlerin küfrü de iyiliklerini düşürür,²⁵⁶ o kişi üzerinde kötülükler sabit kalır,²⁵⁷ böylece yapmış oldukları (tasadduk, sıla-i rahim v.b) hayrın karşılığını zerre kadar göremezler.²⁵⁸

c.2. Müminlerin (iyi) Amellerinin Boşa Çıkması / Düşmesi

Kur'ân-ı Kerim'de bu bağlamda zikredilen ayetler tehdit ve ikaz içermekte, 'habt/iubat' kavramıyla üç ayet, 'batal/ibtal' kavramıyla iki ayet olmak üzere toplam beş ayet bulunmaktadır. Bu ayetler üç farklı muhataba yönelik sunulmaktadır. Bunların muhatapları, Hz. Peygamber (s.a.v.), Sahabe ve Mü'minlerdir. Hz. Peygamber'e (ve O'nun şahsında ümmetine) yönelik olarak şöyle buyrulur: *'Andolsun ki, Sana ve Senden önceki peygamberlere şöyle vahyedildi: 'Eğer Allah'a ortak koşarsan elbette amelin boşa çıkar ve elbette ziyana uğrayanlardan olursun.'*²⁵⁹ Sahabeye (ve onların şahsında ümmetine) yönelik olarak zikredilen ayet de şöyledir: *'Ey iman edenler, seslerinizi, Peygamber'in sesinin üstüne yükseltmeyin. Birbirinize bağırdığınız gibi, Peygamber'e yüksek sesle bağırmayın, yoksa siz farkına varmadan amelleriniz boşa gider'*²⁶⁰ Bu bağlamda müminleri muhatap alan ayetlerde ise şöyle bildirilir: *'Ey iman edenler! sadakalarınızı başa kakmak, gönül kırmakla boşa çıkarmayın'*²⁶¹ *'Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygamber'e itaat edin. Amellerinizi boşa çıkarmayın.'*²⁶² *'Sizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse, öylelerin bütün yapıp ettikleri dünyada da, ahirette de boşa gitmiştir. Bunlar cehennemliklerdir, orada sürekli kalacaklardır.'*²⁶³

Hz. Peygambere (ve O'nun şahsında ümmetine) yönelik zikredilen ayette, şirk koşulması durumunda boşa çıkacağı bildirilen amellerin, bütün salih ameller olduğu bildirilmektedir.²⁶⁴ Peygamberin böyle bir hitaba muhatap olması onun bunu (şirki) yapacağı anlamına gelmez,²⁶⁵ ancak onun şahsında müminlere yönelik olarak, bu duruma (şirke) düşülmesi halinde vuku bulacak değişimi, ortaya çıkacak sonucu tehditvarî bir üslupla beyan etmektedir. Bu

256 Râzî, XXIV/112; İbn Kesîr, 13/81.

257 Ebû Hayyân VI/472.

258 İbn Cevzî, VII/396; İbn Kesîr, 13/81.

259 39.Zümer,65.

260 49.Hucurat,2.

261 2.Bakara,264.

262 47.Muhammed,33.

263 2.Bakara,217.

264 Sabûnî, Muhammed Ali, *Safvetu't-Tefâsîr*, Kahire, tsz. III/84.

265 Râzî, XXVII/14.

aynen yukarıda mealini verdiğimiz, Bakara, 217. ayette müminlere yönelik zikredilen bildirim gibidir. Yani, sonradan meydana gelen mürtedliğin cezası, ondan önce bulunan imanın ve hasenenin/iyi amellerin²⁶⁶ mükafatını silip götürmesidir.²⁶⁷

Sahabeye yönelik zikredilen ayetle ilgili de şu yorumlar yapılmıştır: Ayette 'amellerin boşa çıkması' ifadesi, 'Eğer Resulullah'ın yanında sesinizi yükseltir ve öne geçerseniz, bu kötü şeyler sizde alışkanlık haline gelir, sizi karşı tarafı küçük görme ahlakına sürükler ve sizi bir yalnızlığa, amellerinizi boşa çıkaracak duruma sevkeder' manasına gelmektedir. Böylece Allah Teala müminlere de, Hz. Peygambere saygı duymalarını, ona değer vermelerini, iyi davranmalarını ve peygamberi, hem kendilerine hem de bütün mahlukata karşı üstün tutmalarını emretmiştir ki, önceden yaptıkları iyi ameller boşa gitmiş olmasın.²⁶⁸

Mü'minlere yönelik ayetlerde ise; az önce de belirttiğimiz gibi, Bakara 217. ayette onların mürtedliğe düşme durumunda bütün iyi amellerinin iptal edileceği bildirilmektedir. Bakara, 264. ayette de, minnet ve eziyet ile verilen bir sadakanın o iyi ameli boşa çıkaracağı, Muhammed, 33. ayette ise, Allah'a ve Rasul'üne itaatsizliğin iyi amelleri düşüreceği bildirilmektedir. Görüldüğü gibi her bir ayet, yapılan bazı kötü ve çirkin eylemlerin de, iyi amellere bir şekilde menfi yönden tesir edeceği, onları boşa çıkarıp yok hükmünde kılacağı tehdidi yer almaktadır.

Mü'minlere yönelik bu tehdit içeren ayetlere bir bütün olarak bakarsak, 'iyi amellerin boşa çıkması/düşmesi'nin gerekçesi olarak şu unsurların öne çıktığını söyleyebiliriz: a) Allah'a şirk koşmak b) Allah'a ve Rasul'üne itaatsizlik c) Hz. Peygambere saygısızlık etmek d) İslam dininden dönmek. e) Yapılan bir iyiliğin gönülden yapmamak. Buna göre; bu ayetler, müminlerle ilgili, şirk ve dinden irtidad'ın, geçmiş bütün iyi amelleri silip yok edeceğine, Allah'a ve Rasul'üne itaatsizliğin, Hz. Peygambere karşı saygıyı ve edebi terk etmenin, yapılan iyiliği başa kakmanın ise kısmî iyi amelleri düşüreğine işaret etmektedir. Bunlardan, Hz. Peygambere karşı yapılan saygısızlık, Allah'a ve Rasul'üne itaatsizlik ve yapılan iyiliği başa kakmak bizim konumuzu direkt zıt açıdan ilgilendiren husustur. O halde, hasenâtın/iyiliklerin, müminlerden kötülükleri silip yok etmesi gibi, bazı seyyiât/kötülüklerin de bazı iyilikleri bir şekilde boşa çıkarıp imha etmesi mukadderdir diyebiliriz.

266 Ebu's-Suûd I/339.

267 Razî, VI/40.

268 Razî, XXVIII/114.

Bu konu hadis-i şeriflerde terhîb babında işlenmektedir. Gıybetin ve benzeri kötülüklerin, mü'minden iyi amelleri düşürmesi²⁶⁹ hasedin de iyilikleri yok etmesi²⁷⁰, bu konuda zikredilen hadis-i şeriflerden sadece bir kaçıdır.

Sonuç

Kur'ân'da 'bağışlama'nın farklı bir anlatım biçimi olarak karşımıza çıkan 'Tekfiru's-Seyyiât / Tebdîlü's-Seyyiât / İzhâbü's-Seyyit'in bir vâd-i ilahî olarak gerçekleşeceği hususunda ulema ittifak etmiştir. Konu ile ilgili Kur'ân'da yer alan ayetler bir arada değerlendirildiğinde, bunun mü'minler için özel bir rahmet ve lütuf olması hasebiyle tebşir ve teşvik içerdiği, inkar edenler için ise tehdit ifade ettiği görülmektedir. Böyle olmakla birlikte, konu ile ilgili değişik meseleler üzerinde farklı yorumlar ve değerlendirmeler yapılmış, yoğun tartışma ise seyyiât kavramının çerçevesi, hasenât'ın seyyiât'a etkisi, Tekfiru's-Seyyiât ve bu bağlamda sunulan ifadelerin keyfiyeti etrafında cereyan etmiştir. Ulema, seyyiât kavramı ve içeriği üzerinde klasik yorumlar etrafında hareket ederek bunu, özellikle bu bağlamda sunulan ayetlerde günahlara ve günahlar içerisinde de küçük günahlara hasretmek suretiyle tahsis etmişler, böylece Cenabı hakkın vâdi olan bu tür bir bağışlama hadisesini küçük günahlar ile sınırlandırıp büyük günahları bunun dışında tutmuşlardır. Her ne kadar aksisini savunup büyük günahları da bu tür bir bağışlamanın içine dahil eden alimler var ise de cumhur ulema bu görüştedir. Az da olsa bazı alimler, seyyiât'ı umumî manaya hamlederek konuya daha kuşatıcı bir bakış açısı getirmişlerdir. Kanaatimize göre, seyyiât ile ilgili bütün ayetleri bir arada değerlendirerek büyük günahları da bu çerçeveye alıp -ki ayetlerde bu anlama yer verildiği görülmektedir- bunu umumî manaya hamlederek daha kuşatıcı bir değerlendirme yapmak yanlış olmaz. Zira, kötülüklerin/günahların bağışlanması/silinip örtülmesi/değiştirilmesi bağlamında zikredilen ayetlerde yer alan 'seyyiât', bariz bir şekilde bazen küçük günahları ifade ederken aynı netlikte bazen de büyük günahları ifade etmektedir. Bu tıpkı, Hata, Dalle, Zaleme, Fucur gibi büyük günahların ismi olduğu söylenen kavramların, hem büyük hem de küçük günahları gös-

269 Hadis-i şerif de şöyle bildirilir: '*Bilir misiniz, müflis (zarara uğrayan) kimdir?... Kıyamet günü kişi, falcayı aşağılamış, birine iftirada bulunmuş, birinin malını yemiş, birini öldürmüş, birine vurmuş olduğu halde, namaz, oruç ve zekatla gelir, bu kişinin dünyada işlediği bu hasenâtı, kul hakkını ödemek için karşı tarafı hak sahibine verir, böylece bu iyi ameller kendisinden düşer. İşte gerçek müflis budur.*' (Müslim, Birr, 15; Tirmizî, Zühd, Şe'nu'l-Hisab, IV/613)

270 Hadis-i şerif de şöyle bildirilir: '*Hasetten sakının, çünkü haset, ateşin odunu yakıp yok ettiği gibi hasenâtı yer, bitirir.*' (İbn Mace, Ebu Abdillâh el-Kazvîni, *Sünenu İbn Mâce*, Tah: Muhammed Fuad Abdülbaki, İstanbul, tsz. Zühd, 22; Ebu Davut, Süleyman b. Eş'as, *Sünenu Ebî Davûd*, Beyrut, tsz. Edeb, 44)

termesi gibidir. Özellikle seyyiât'ın böyle farklı yorumlara tabi tutulması tabii olarak seyyiât-hasenât ilişkisi, kötülüklerin/günahların örtülmesi/ silinmesi/ değiştirilmesi keyfiyeti hakkında yapılan yorumları da etkilemiştir. Bu konudaki genel kanaat, hasenât'ın/iyiliklerin, kötülüklere/ günahlara etki etme gücüne sahip olduğudur. Kur'ân, iyilik namına yapılan bu tür eylemleri hem toplumsal hem de kişisel açıdan ıslah için son derece değerli ameller olarak gördüğünden, yerine getirildiği taktir de bunların karşılığını özel bir ödülle (özel bir bağışlama ile) taçlandırmayı hedeflemiştir. Dolayısıyla, Tekfiru's-Seyyiât'ı, bazı alimlerin de işaret ettiği gibi ihtimalleri göz önüne alarak konuyu mümkün merteye daha geniş bir bakış açısıyla değerlendirmenin daha isabetli olacağını söylemek durumundayız. Netice itibarıyla, her türlü iyiliğin, bir çeşit kötülüğü/günahı bertaraf etme gücüne sahip kılınmış olduğu ve bu konuda en küçük bir hasenenin zayi edilmeyeceği kanaatini taşımaktayız. Bu itibarla, her ne kadar konu farklı bakış açılarına sahne olmuşsa da, iyilik adına gerçekleştirilen her eylemin, gösterilen tüm gayret ve çabanın sonuçta kişinin bizzat kendisine yönelik bir yarar (af ve bağışlama) olarak karşılık bulacağı fikri kabul görmüştür.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebu Abdillâh, *Müsned*, Kahire, 1400.
- Ali b. Nayif eş-Şehud, *Mükeffiratü'z-Zünub fi'l-Kur'âni ve's-Sünneti*, Mısır, 2008.
- Alusi, Şihabuddin, *Ruhu'l-Meanî*, Beyrut, 1999.
- Asım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, İstanbul, 1304.
- Ateş, Süleyman, *Kur'ân-ı Kerim ve Yüce Mealî*, İstanbul, 1990.
- Bağavi, Ebu Muhammed Hüseyin b. Mesud, *Mealimu't-Tenzîl*, (Tah: Heyet) Riyad, 1403.
- Beydavi, Abdullah b. Ömer, *Envaru't-Tenzîl ve Esraru't-Tevîl*, (Tah: Muhammed Abdurrahman) Beyrut, 1998.
- Buhari, Muhammed b. İsmail, *Sahîbu'l-Buhari*, Beyrut, 1987.
- Bulaç, Ali, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Anlamı*, İstanbul, 2012.
- Cebeci, Lütfullah, *Kur'ân da Şer Problemi*, Ankara, 1985.
- Cürcanî, Seyyid Şerif, Ta'rifât, İstanbul, 1300.
- Çağrıncı, Mustafa, *Af' mad. 'Seyyie' mad.* İslam Ansiklopedisi, DİA.
- Çetiner, Bedreddin, *Fatihâ'dan Nas'a Esbab-ı Nüzul*, İstanbul, 2002.
- Dihlevî, Şah Veliyyullah b.İbrahim, *Hucetullahu'l-Baliğa*, Kahire, tsz.
- Ebu Davut, Süleyman b. Eş'as, *Sünenu Ebî Davûd*, Beyrut, tsz.
- Ebu Hayyân, Muhammed b. Yusuf, *el-Bahru'l-Muhîd*, Tah: Heyet, Beyrut, 1993.
- Ebu Ubeyde Ma'mer b.el-Müsenna, *Mecâzu'l-Kur'ân*, (Tah: M. Fuad Sezgin), Kahire, tsz.

- Ebu'l-Bekâ, Eyyub b. Musa, *el-Külliyât*, Beyrut, 2011.
- Ebu's-Suud, Muhammed el-İmadî, *İrşadü'l-Akli's-Selîm*, (Tah:A.Ahmed Ata, Riyad, 1997)
- El-Askeri, Ebu Hilal, *el-Füruk fi'l-Luğa*, Beyrut, 2006.
- El-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, Beyrut, 1993.
- el Ezraî, Vecihüddin Abdurrahman, *Beşaratu'l-Mahbub bi Tekfîri'z-Zünub*, (Tahk: Eymen Abdülcabir el-Buhayrî)Kahire, 2002.
- Elmalılı, Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, 1938.
- Eş'arî, Ali b. İsmail, *Makâlatu'l-İslamiyyîn*, (Tas. Hellmut Ritter) Wiesbaden, 1963.
- Firuzabadî, Muhammed b. Yakup, *Kamusu'l-Muhît*, Beyrut, 1991.
- Halil Altuntaş/Muzaffer Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meali*, Ankara, 2001.
- Harputî, Abdullatif, *Tenkîbu'l-Kelâm*, İstanbul, 1330.
- Hasan Basri Çantay, *Kur'an-ı Hakim ve Meal-i Kerim*, İstanbul, 1968.
- Hazin, Alauddin Ali b. Muhammed, *Lübabu't-Tevîl fi Me'ni't-Tenzîl*, Mısır, 1306.
- Heytemi, Ahmed b. Muhammed, *ez-Zevacir an İktirafi'l-Kebair*, Beyrut, 1987.
- İbn Atiyye, Ebu Muhammed Abdulhak b. Galib, *el-Muharraru'l-Vecîz*, (Tah: Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed) Beyrut, 2001.
- İbn Cevzî, Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Zadu'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, Beyrut, 1404.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (Tah: Mustafa es-Seyyid Muhammed ve arkadaşları) Mısır, 2000.
- İbn Mace, Ebu Abdillah el- Kazvînî, *Sünen*, (Tah: M. Fuad Abdalbaki) İstanbul, tsz.
- İbn Manzur, Muhammed b. Mükrem, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut, tsz.
- İbn Teymiyye, Takiyyüddin Ahmed, *el-Hasene ve's-Seyyie*, (Tah: Hannan bint Ali) Mısır, 1988.
- Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dini ve Ahlakî Kavramlar*, (Terc: Selahaddin Ayaz), İstanbul, 1991.
- İbrahim Mustafa ve Arkadaşları, *el-Mu'cemu'l-Vesîd*, Mısır, 1980.
- Kandemir, Yaşar, 'Seffarini' mad. İslam Ansiklopedisi, DİA.
- Kara, Ömer, *Izutsu'nun Kur'an Semantiğinde Mühmel Boyut: el-Furuku'l-Luğaviyye*, İslami Araştırmalar Dergisi, Ankara, 2005.
- Kılıç, Sadık, *Kur'an'da Günah Kavramı*, Konya,1984.
- Kuşeyrî, Abdulkerim, *Letaifu'l-İşarat, (Tefsîru'l-Kuşeyrî)*, Mısır, tsz.
- Matürîdî, Ebu Mansur, Muhammed b. Muhammed, *Tevîlatu Ehli's-Sünne*, Beyrut, 2005.
- Maverdî, Ali b. Muhammed, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, Beyrut, 2007.
- Muhammed b. Muhammed b. Yusuf el-Cezeri, *ez-Zehrul-Faih fi Zikri Men Tenezzehe Ani'z-Zünubi ve'l-Kabaih*, (Tah: Abdulkadir Ata) Beyrut, 1986.

- Muhammed b. Muhammed. B. Abdurrezzak, *Tacu'l-Arus*, Kahire, 1973.
- Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı*, İstanbul, 2002.
- Muhammed Fuad Abdalbaki, *el-Mu'cemül-Müfrehes*, 'kfr' md. Mısır, tsz.
- Muhammed Yahya b. Muhammed el-Muhtar el-Velatî, *Şerhu Nazmi Mükeffirati'z-Zünub*, Nevakşud, 1266.
- Mutçalı, Serdar, *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Hadis*, İstanbul 1995.
- Müslim, Haccac b. Müslim, *Sahibu Müslim*, Beyrut, 1990.
- Nesefî, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Tevîl*, Beyrut, 1998.
- Nisaburî, Nizamuddin Hasan b. Muhammed, *Ğaraibu'l-Kur'ân* Mısır, 1969.
- Ö. Nasuhi Bilmen, *Kur'ân-ı Kerimin Yüce Meali Alisi ve Tefsiri*, İstanbul, 1972.
- Öge, Sinan, *İslam Düşüncesinde Fısk Kavramı*, (Basılmamış Y.L.Tezi) Erzurum, 2000.
- Râğîb, Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredat*, Mısır, 1961.
- Razi, Fahreddin, *et-Tefsiru'l-Kebîr*, Beyrut, 1981.
- Sealibi, Abdurrahman b. Muhammed b. Mahluf, *el-Cevahiru'l-Hisan fi Tefsiri'l-Kur'ân*, Beyrut, 1997.
- Sabunî, Muhammed Ali, *Safvetu't-Tefasîr*, Kahire, tsz.
- Sabunî, Nureddin Ahmed, *el-Bidaye fi Usuli'd-Dîn*, (Nşr.Bekir Topaloğlu) Ankara, 1995.
- Seyyid Asker, *Asaru'l-Measî ve'z-Zünub*, Tanta, 1997.
- Süleyman b. Ömer, *Fütuhâtül-İlahiyye (Cemel)*, Mısır, tsz.
- Süyuti, Celaleddin, *Camius-Sağîr*, Mısır, tsz.
- *ed-Dürru'l-Mensur*, (Tah: Abdulmuhsin et-Türki) Kahire, 2003.
- *Esbâbu Nüzûl'l-Kur'ân*, Mısır, 1304.
- Şerbunî, Abdülmecid, *Şerhu'l-Hikemi'l-Ataiyye*, Beyrut, 1997.
- Şevkanî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kadir*, (Tah: Abdurrahman Amîre) 1994.
- Taberanî, Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, (Tah: Hamdi b. Abdülmecid) Musul, 1983.
- Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. *Cerir, Câmiu'l-Beyân an Tèvili Ayi'l-Kur'ân*, (Tah: Abdullah b.Abdulmuhsin et-Türki) Mısır, 2001.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa, *Sünen-i Tirmizî*, Beyrut, 2001.
- Vahidî, Ali b. Ahmed, *Esbabu Nüzuli'l-Kur'ân*, Beyrut, 1991.
- Vecihüddin Abdurrahman el Ezraî, *Beşaratu'l-Mahub bi Tekfiri'z-Zünub*, (Tah: Eymen Abdülcabir el-Buhayrî) Kahire, 2002.
- Wensinch ve Arkadaşları, *Mu'cemu'l-Müfrehes li elfazi'l-Hadisi'n-Nebeviyyi*, Leiden, 1936.

Yahya b. Hamza el-Yemani, *Tasfiyetü'l-Kulub min Edrani'l-Evzari ve'z-Zünub*, (Tah: Muhammed Makbulî) Beyrut, 1995.

Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali*, İstanbul, 2013.

Yavuz, Ali Fikri, *Kur'an-ı Kerim ve Meali Alisi*, İstanbul, 1973.

Yıldırım, Celal, *Asrın Kur'an Tefsiri*, İstanbul, 1991.

Yıldırım, Suat, *Kur'an-ı Hakim ve Açıklamalı Meali*, İstanbul, 2013.

Zehebî, Şemsüddin, *Kitabu'l-Kebair*, Beyrut, 1988.

Zemaşerî, Mahmud b. Ömer, *el-Keşşaf*, (Tah: Adil Ahmed Ali Muhammed) Riyad, 1998.